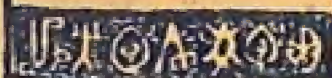
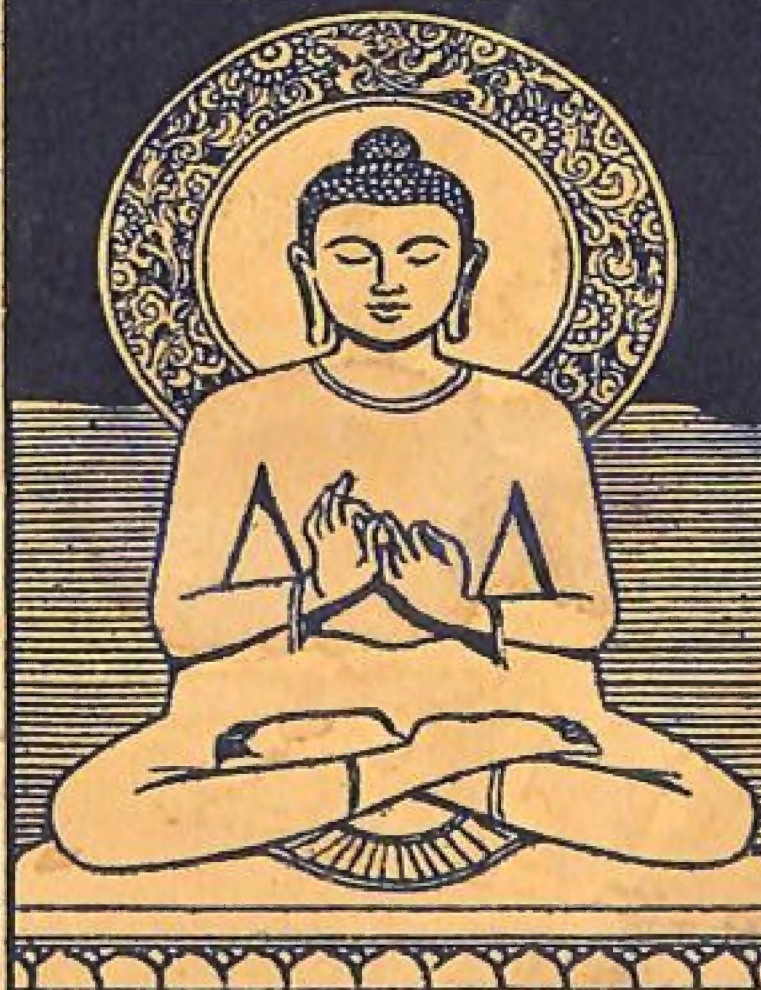

4.21A.296

ଜାତ-ବୁଦ୍ଧ

ପ୍ରଥମ ଭାଗ
(ହିନ୍ଦୁଯୁଗ)

ଶ୍ରୀବିଚିତ୍ରତାପାୟନ ମହାବକ୍ତ୍ର ବି.ଏଲ

ভাৰত-বুৰঞ্জী

প্ৰথম ভাগ (হিন্দুযুগ)

—*:::*—

[অসমীয়া আৰু ইংৰাজী স্কুলৰ ৪ৰ্থ শ্ৰেণীৰ বাবে]

ৰচক

শ্ৰীবিচিত্ৰনাৰায়ণ দত্তবৰুৱা, বি-এল

লয়চ বুক ষ্টল

গুৱাহাটী : অসম

প্ৰকাশক :

শ্ৰীবিচিত্ৰনাৰায়ণ দত্তবৰুৱা, বি-এল

লয়াৰ্চ বুক ষ্টল

গুৱাহাটী, অসম

৯ম তাঙৰণ—১৯৫৭

বেচ—১০ অনা মাত্ৰ।

মুদ্ৰাকৰ :

শ্ৰীকালীচৰণ পাল

নবজীৱন প্ৰেছ

৬৬ গ্ৰে ষ্ট্ৰীট, কলিকতা-৬

নিবেদন

হিন্দুযুগৰ গোবৰ-চিত্ৰবোৰ প্ৰত্যেকটোৱেই একোটি একোটি অনুপম বস্তু; যিটোলৈ দৃষ্টি কৰা হয়, সেইটোৱেই মনোহৰ মূৰ্ত্তি ধৰি দৰ্শকক মোহিত কৰে। এই কাৰণে হিন্দুযুগৰ কথাখিনি শৃঙ্খলা লগাই সৰু ল'ৰা-ছোৱালীৰ আগত কোৱাটো তেনেই সহজ নহয়।

আমি আজি ৪।৫ বছৰৰ পৰা এই চেষ্টা কৰি আহিছোঁ; এইবাৰ তাৰ কেইটামান প্ৰাথমিক চিত্ৰ সৰু ল'ৰা-ছোৱালীলৈ আগ বঢ়ালোঁ; আশা কৰোঁ সিবিলাকে ইয়াক পঢ়ি পুৱনি সোণোৱালী যুগৰ সাধাৰণ ভাব এটা ধাৰণা কৰিব পাৰিব; আৰু বয়সৰ লগে লগে প্ৰাচীন বত্ৰবোৰ নিজ চকুৰে চাই গোবৰ বোধ কৰিব।

আমি এই ভাগ ভাৰত-বুৰঞ্জী ২০ টা পাঠত ভাগ কৰিলোঁ; পাঠ কেইটা যিমানদূৰ পৰা যায় গল্প হিচাবে লিখিবলৈ যত্ন কৰা হৈছে। যিবোৰ কথাই সৰু ল'ৰা-ছোৱালীৰ মনত সময়ৰ ক্ৰমৰ গোলমাল লগাব পাৰে, আৰু পুৱনি কামৰূপ ৰাজ্যৰ লগত যিবোৰ কথাৰ সম্বন্ধ বৰ কম, সেইবোৰ কথা এৰাব পৰাত আমি ইয়াৰ ভিতৰত সন্মোৱা নাই।

পুথিখনৰ সৈতে “নময় নিকপক ৰেখা” দি পুথিত লিখা প্ৰধান বিষয়বোৰ সময় অনুসৰি সজাই নিয়া হৈছে। প্ৰাথমিক শিক্ষাত প্ৰত্যেক ঘটনাৰ সময় সিমান আৱশ্যক নহয় ভাবি প্ৰতি ঘটনাৰ খ্ৰীষ্টাব্দ দিয়া নহল।

মেপ আৰু চিত্ৰই বুৰঞ্জী শিক্ষাত বৰ সহায় কৰে। সেই কাৰণে খৰচলৈ নাভাবি, এই সংস্কৰণত পাঁচখন মেপ আৰু কেইটামান চিত্ৰ দিয়া হ'ল; ভবিষ্যতলৈ এইবোৰৰ সংখ্যা বঢ়াবলৈ আশা ৰাখিলোঁ।

গৰ্ডন হাইস্কুল, নলবাৰী (কামৰূপ)।

২১ জুন, ১৯৩০ ইং

বিনীত—

লিখক

সূচী ।

বিষয়	পৃষ্ঠা
১। ভাৰতবৰ্ষ ...	১
২। আদিমবাসী-অনাৰ্য্য ...	৪
৩। দ্ৰাবিড় জাতি ...	৬
৪। আৰ্য্য জাতি ...	৯
৫। বৈদিক যুগ ...	১৩
৬। উত্তৰ ভাৰতত আৰ্য্য জাতিৰ বিস্তাৰ ...	১৭
৭। দাক্ষিণাত্যত আৰ্য্য জাতিৰ বিস্তাৰ ...	২২
৮। কামৰূপ ৰাজ্য ...	২৪
৯। বুদ্ধদেৱ ...	২৯
১০। মহাবীৰ—জৈনধৰ্ম্ম ...	৩৩
১১। আনেকজেণ্ডাৰ ...	৩৫
১২। চন্দ্ৰগুপ্ত (মৌৰ্য্য) ...	৩৮
১৩। অশোক (মৌৰ্য্য) ...	৪১
১৪। কণিষ্ক ...	৪৬
১৫। চন্দ্ৰগুপ্ত বিক্ৰমাদিত্য ...	৪৮
১৬। হৰ্ষবৰ্দ্ধন ...	৫২
১৭। ভাস্কৰ বৰ্ম্মণ ...	৫৮
১৮। ৰাজপুত যুগ ...	৬০
১৯। মুছলমান ...	৬৫
২০। পৃথ্বীৰাজ ...	৭১

সময় নিৰূপক ৰেখা ।

খ্ৰীঃ পূঃ ২:০০০ৰ পৰা	(১) আৰ্য্য-অনাৰ্য্যৰ বণ ।
খ্ৰীঃ পূঃ ১৫০০ লৈ	(২) আৰ্য্য সকলৰ নিজৰ ভিতৰত বণ ।
খ্ৰীঃ পূঃ ১৫০০ৰ পৰা	(১) বজা আৰু ৰাজবংশৰ সৃষ্টি ।
খ্ৰীঃ পূঃ ১০০০ লৈ	(২) যজুৰ্বেদ, সামবেদ, অথৰ্ববেদ, ত্ৰাঈণ আৰু আৰণ্যক শাস্ত্ৰ ৰচনা ।
	(৩) জাতি বিভাগ, ৰামায়ণ-মহাভাৰত ৰচনা ; নৰকাস্থৰ, বাণ আৰু ভীষ্মক ৰজা ।
খ্ৰীঃ পূঃ ১০০০ৰ পৰা	(১) দাক্ষিণাত্যত আৰ্য্যৰ প্ৰভাৱ ।
খ্ৰীঃ পূঃ ৫০০ লৈ	(২) হিন্দুধৰ্ম্মৰ ওপৰত আদিম জাতিৰ প্ৰভাৱ ।
	(৩) সংস্কৃত ভাষাৰ প্ৰাধান্য ।
	(৪) বুদ্ধদেৱ আৰু বৌদ্ধধৰ্ম্ম ।
	(৫) মহাবীৰ আৰু জৈনধৰ্ম্ম ।
খ্ৰীঃ পূঃ ৫০০ৰ পৰা	(১) আলেকজেন্ডাৰ আৰু পুৰুষ ভিতৰত বণ ।
খ্ৰীঃ জন্ম লৈ	(২) চন্দ্ৰগুপ্ত মৌৰ্য্যৰ পঞ্জাব অধিকাৰ ।
	(৩) চেলুকচৰ লগত সন্ধি ।
	(৪) মেগেষ্টেনিচৰ বিৱৰণ ।
	(৫) অশোকৰ ৰাজ্য-বিস্তাৰ আৰু ধৰ্ম্ম-প্ৰচাৰ ।
খ্ৰীঃ জন্মৰ পৰা	(১) কণিষ্ক আৰু শক ।
৫০০ খ্ৰীঃ অঃ লৈ	(২) চন্দ্ৰগুপ্ত বিক্ৰমাদিত্যৰ ৰাজ্যবিস্তাৰ ।
	(৩) হিন্দুধৰ্ম্মৰ উত্থান (৩) কাহিয়ানৰ ভাৰত ভ্ৰমণ ।
৫০০ খ্ৰীঃ অঃৰ পৰা	(১) হৰ্ষবৰ্দ্ধনৰ ৰাজ্যবিস্তাৰ । (২) ধৰ্ম্মসভা ।
১০০০ খ্ৰীঃ অঃ লৈ	(৩) হিউএন্টাঙৰ ভাৰত-ভ্ৰমণ ।
	(৪) ভাস্কৰ বৰ্ম্মণৰ ৰাজ্যবিস্তাৰ ।
	(৫) ভোজৰজা আৰু শঙ্কৰাচাৰ্য্যৰ হিন্দুধৰ্ম্মৰ অৰ্থে চেষ্টা ।
	(৬) মোহম্মদ কাচিমৰ সিদ্ধ জয় ।
	(৭) মামুদৰ ভাৰত আক্ৰমণ ।
১০০০ খ্ৰীঃ অঃৰ পৰা	(১) মামুদৰ ভাৰত আক্ৰমণ ।
১২০০ খ্ৰীঃ অঃ লৈ	(২) থানেম্বৰৰ বণ ।
	(৩) চাহাবউদ্দিনৰ কনৌজ অধিকাৰ ।

ভাৰত-বুৰঞ্জী

—*~*~*

প্ৰথম ভাগ ।

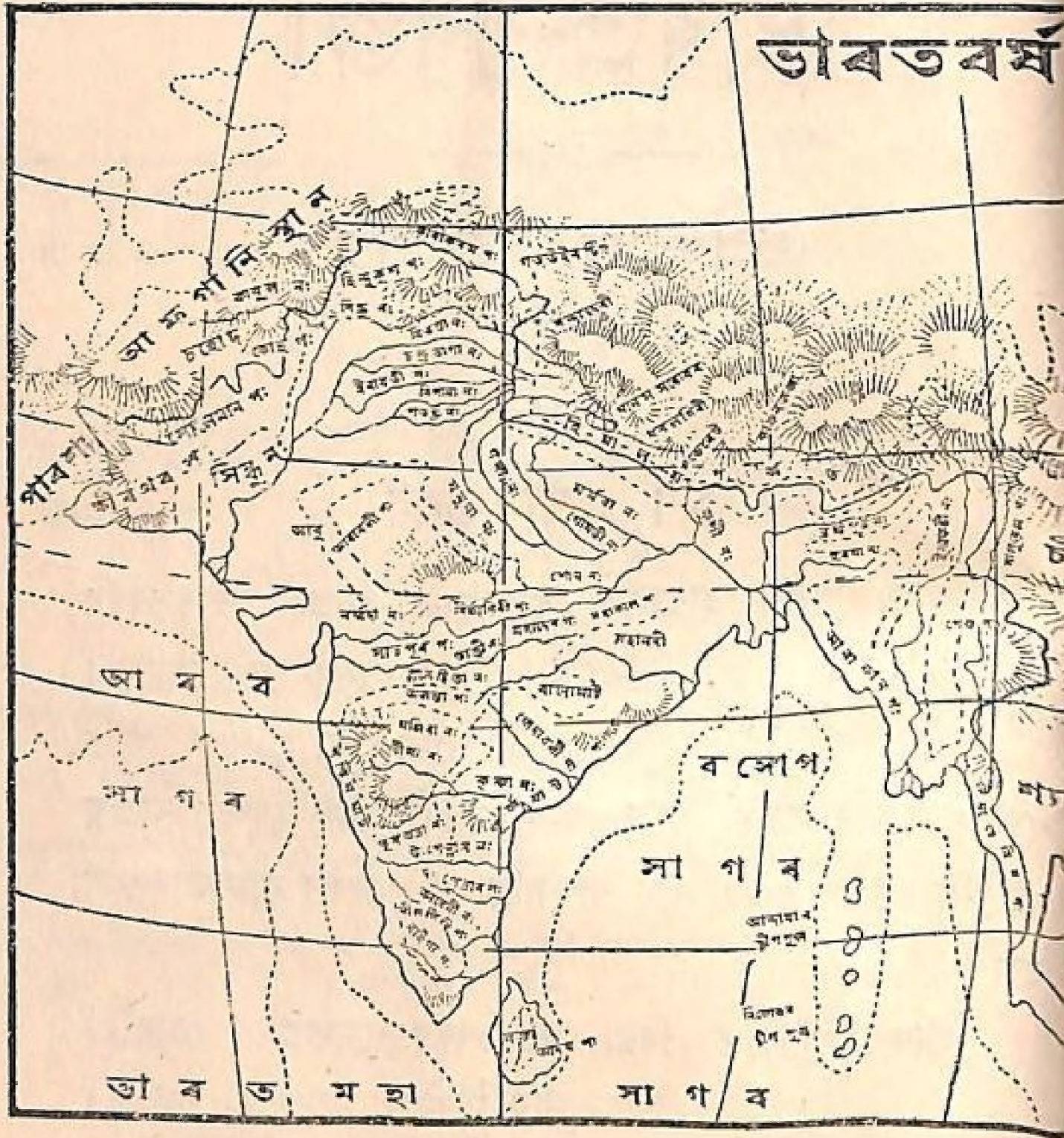
[হিন্দুযুগ]

—*~*~*

১। ভাৰতবৰ্ষ

আমি অসম প্ৰদেশৰ মানুহ । অসম ভাৰতবৰ্ষৰ
ভিতৰত । ভাৰতবৰ্ষক দেশ বোলে ।
(১) দেশৰ নাম । ভাৰতবৰ্ষই আমি থকা দেশ । অতি
পুৰণি কালত ভৰত নামে এজন ৰজাই এই দেশত ৰাজত্ব
কৰিছিল । তেওঁৰ নাম অনুসৰি এই দেশৰ নাম ভাৰতবৰ্ষ
হয় ।

পাছৰ পিঠিত দিয়া ভাৰতবৰ্ষৰ মেপখন চোৱাঁ ।
ভাৰতবৰ্ষৰ উত্তৰে হিমালয় পৰ্বত ।
(২) ভাৰতবৰ্ষৰ
পূবে পাতকাই আৰু ব্ৰহ্মদেশৰ
চাৰিসীমা । পৰ্বত । আৰু পশ্চিমেও হিন্দুকুশ,
চোলেমান, ক্ষীৰথৰ আদি পৰ্বতেৰে আগুৱা । এইদৰে

ভাৰতবৰ্ষৰ তিনি ফাল পৰ্বতেৰে বেঢ়ি থকা। ভাৰতবৰ্ষৰ দক্ষিণে পানী। কি কি সাগৰ আছে, মেপত চোৰাঁ। ভাৰতৰ উত্তৰ-পূবে আৰু উত্তৰ-পশ্চিমে চাপৰ পৰ্বত; এইবোৰক “পাচ” বোলে।

ভাৰতবৰ্ষৰ চাৰিও সীমা চালে এনে অনুমান হয়,

ভগবানে ভাৰতবৰ্ষক নিৰাপদে
(৩) ভাৰতবৰ্ষৰ ভাগ।
ৰাখিবলৈ যেন চাৰিওফালে পৰ্বতৰ
গড় আৰু খাল কৰি ৰাখিছে। ভাৰতবৰ্ষৰ মেপখনলৈ মন
কৰিলে দেখিবা—তাৰ সোঁ মাজত পূবা-পশ্চিমাকৈ এশাৰী
ওখ পৰ্বত আছে। এই পৰ্বত শাৰীৰ নাম বিষ্ণু পৰ্বত।
বিষ্ণু পৰ্বতে ভাৰতবৰ্ষক দুই ভাগে বিভক্ত কৰিছে বুলি
ধৰিব পাৰি। বিষ্ণুৰ পৰা হিমালয় পৰ্বতলৈ উত্তৰ ছোৰা
ভাৰতবৰ্ষক আৰ্য্যাবৰ্ত্ত বা হিন্দুস্থান আৰু দক্ষিণ ছোৰাক
দাক্ষিণাত্য বা দক্ষিণাপথ বোলা যায়।

প্ৰশ্ন

- (১) আমাৰ দেশৰ নাম কি?
- (২) ভাৰতবৰ্ষৰ চাৰিসীমা কোৱা।
- (৩) ভাৰতবৰ্ষক কেইভাগ কৰা হৈছে?
- (৪) ভাৰতবৰ্ষৰ মাজত কি কি পৰ্বত আছে?
- (৫) আমাৰ ঘৰ কোন ছোৰা ভাৰতবৰ্ষত?

২। আদিমবাসী-অনাৰ্য্য

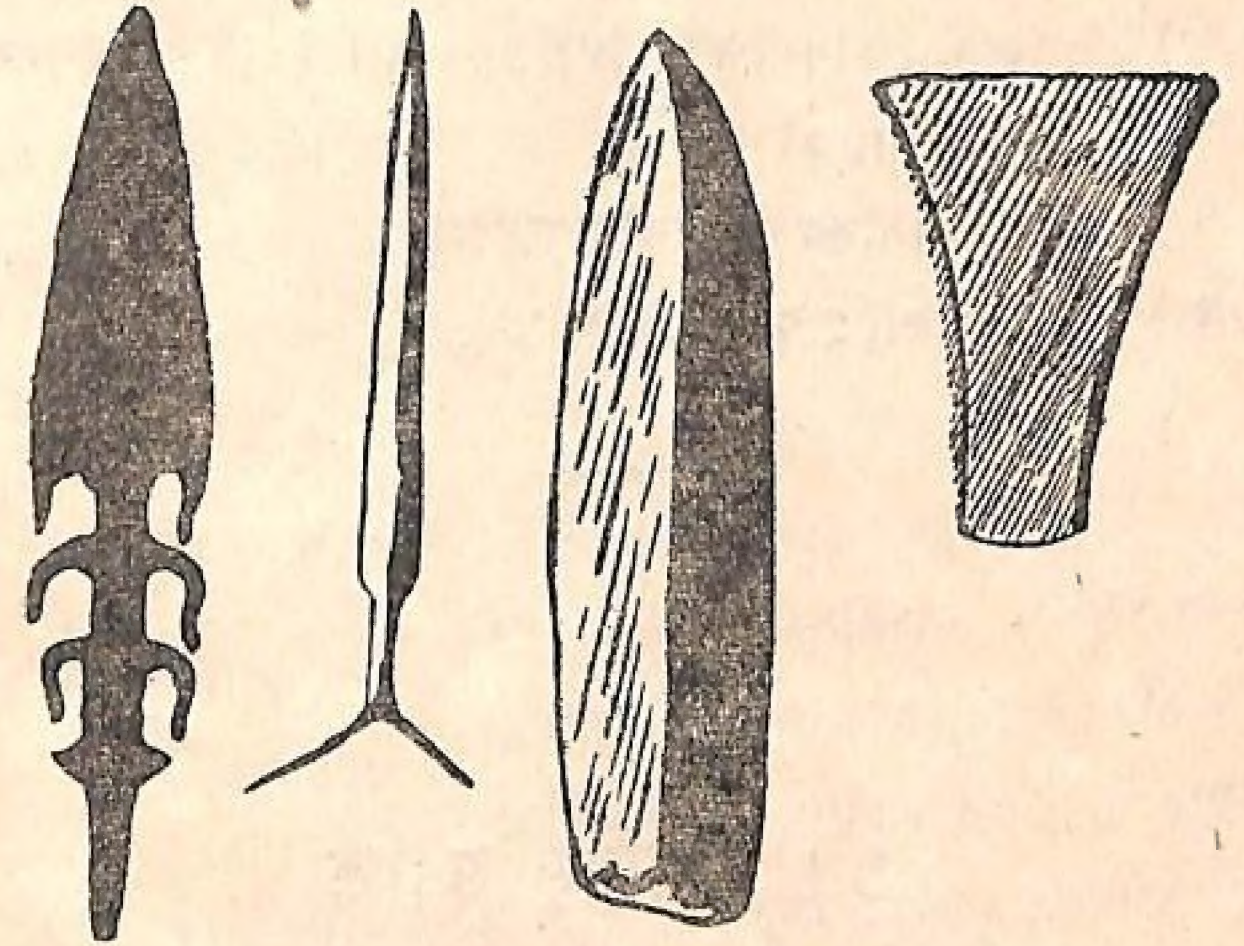
পুৰণি কালত ভাৰতবৰ্ষৰ বহুত ঠাই ডাঠ হাবিৰে ভৰা আছিল। আজি-কালিৰ দৰে সেই সময়ত আলি-পদূলি নগৰ-গাওঁ নাছিল। সেই কালত এই দেশত বসতি সেবেঙ্গা আছিল।

সেই কালত এই দেশৰ হাবিবোৰত ঠায়ে ঠায়ে এজাতি কলা মানুহ আছিল। এওঁলোকক (২) আদিমবাসীৰ আকৃতি। আদিমবাসী বা অনাৰ্য্য বোলে। আদিমবাসীসকলৰ ওঠ ডাঙৰ, নাক চেপেটা, আৰু চুলি চুটি আছিল; কিন্তু মানুহবিলাক শকত আৰু বলী আছিল।

তেওঁলোকে আজি-কালিৰ দৰে ঘৰ সাজি, গাওঁ পাতি নাছিল। কোনো কোনো ঠাইৰ হাবিত, পৰ্বতৰ গুহাত তেওঁলোক (৩) আদিমবাসীৰ স্ভাৱ।

নান্দঠ অৱস্থাত বাস কৰিছিল। ভাৰতৰ এই আদিমবাসীসকলে খেতি-বাতি নকৰিছিল। হাবিত আপুনি জন্মা গছৰ ফল-মূল খাই জীৱন ধাৰণ কৰিছিল। তেওঁলোকে বান্ধি খাব নাজানিছিল। গৰু, ম'হ, ছাগলী আদিও তেওঁলোকে নুপুহিছিল। আদিমবাসীসকলে লোৰ

অস্ত্ৰ সাজিব নাজানিছিল। তেওঁলোকে শিলৰ অস্ত্ৰ তৈয়াৰ কৰি লৈছিল; আৰু তাৰে হাবিৰ জন্তু চিকাৰ কৰি

আদিমবাসীসকলৰ শিলৰ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ

খাইছিল। কোনো কোনো সময়ত আৱশ্যক হলে, এই অস্ত্ৰেৰে বণো কৰিছিল।

বহুত পণ্ডিতে আমাৰ অসমৰ নগা, কুকি, খাছিয়া আৰু মধ্যপ্ৰদেশৰ কোল, ভিল, চাণ্ডাল, (৪) আদিমবাসীৰ জুয়াঙ্গ আদিক পুৰণি কালৰ আদিম-সতি-সন্ততি বুলি কয়। তেওঁ-লোকৰ স্ভাৱ-চৰিত্ৰ, আজি-কালি বহুত উন্নত হৈছে।

প্ৰশ্ন

- (১) পুৰণি কালত ভাৰতবৰ্ষৰ অৱস্থা কেনে আছিল ?
- (২) আদিমবাসীবিনাকৰ আকৃতি কেনে আছিল ?
- (৩) বৰ্ত্তমান কোন কোন জাতিক আদিমবাসীৰ বংশধৰ বুলি ঠাৱৰায় ?
- (৪) আদিমবাসীসকলৰ স্বভাৱ বৰ্ণোৱা।
- (৫) অনাৰ্য্য জাতি কাক বোলে ?

৩। দ্ৰাবিড় জাতি

আমি ওপৰত কৈ অহা আদিমবাসীবিনাকতকৈ অলপ জনা-বুজা এজাতি মানুহ দক্ষিণাত্যত (১) দ্ৰাবিড় জাতি। আছিল। তেওঁলোকক দ্ৰাবিড় জাতি বোলে। এই জাতিৰ মানুহ পোনতে কেতিয়া ক'ৰ পৰা ভাৰতলৈ আহিল তাক কেৰে ঠিককৈ কব নোৱাৰে। সেই কাৰণে তেওঁলোককো আদিমবাসী বোলা হয়। দ্ৰাবিড়বিনাক বহুকাল এই দেশত থকাত তেওঁলোকৰ গাৰ বৰণো কলা হৈছে।

তেওঁলোকে গাওঁ পাতি বাস কৰিছিল ; গৰু, ম'হ পুহিছিল ; আৰু হাবি ভাঙি খেতি- (২) দ্ৰাবিড় জাতিৰ বাতি কৰিছিল। দ্ৰাবিড়বিনাকৰ স্বভাৱ। ভিতৰত সমাজ বা খেল আছিল। খেলৰ মূৰীজনৰ কথা মতে তেওঁলোক চলিছিল। দ্ৰাবিড় জাতিয়ে সাপ আৰু গছৰ গুৰিত পূজা কৰিছিল। তেওঁলোকে দেৱতাক বৰ ভয় কৰিছিল, আৰু পূজাত পশু বলি দিছিল।

দ্ৰাবিড় জাতিয়ে তামৰ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ আৰু বিবিধ যন্ত্ৰ তৈয়াৰ কৰি লৈছিল। তেওঁলোকে (৩) ধাতু আৰু কপাহৰ ব্যৱহাৰ। সোণৰ নানা ৰকম অলঙ্কাৰো গঢ়ি লব জানিছিল। দ্ৰাবিড় জাতিয়ে কপাহ খেতি কৰিছিল, আৰু কপাহৰ সূতা কাটি কাপোৰ বৈ লৈছিল।

দ্ৰাবিড় জাতিৰ ভাষা আদিতে একেটা আছিল ; পাছত (৪) ভাষা। তেওঁলোকে বেলেগ ঠাইত বাস কৰিব লগা হোৱাত ভাষা বেলেগ বেলেগ হৈ পৰে।

বৰ্ত্তমানে দক্ষিণাত্যত তামিল, তেলেগু আদি কেইটামান ভাষা আছে ; এইবোৰ দ্ৰাবিড় ভাষাৰ পৰাই ওলোৱা।

দক্ষিণ ভাৰতত তামিল, কানাড়ী, গোণ্ড আদি

- (৫) দ্ৰাবিড় জাতিৰ কেইজাতিমান লোক আছে। তেওঁ-
সতি-সন্ততি। লোকক দ্ৰাবিড় জাতিৰপৰা ওলোৱা
বুলি কিছুমানে অনুমান কৰে।

প্ৰশ্ন

- (১) দ্ৰাবিড়বিলাক আদিতে ক'ত আছিল? তেওঁলোক
ভাৰতবৰ্ষৰ আদিমবাসী নে?
- (২) দ্ৰাবিড় জাতিৰ স্বভাৱ কেনেকুৱা আছিল?
- (৩) দাক্ষিণাত্যৰ কি কি ভাষা দ্ৰাবিড় ভাষাৰ পৰা ওলোৱা
বুলি কয়?
- (৪) কি কি জাতিক দ্ৰাবিড় জাতিৰ সতি-সন্ততি বুলি
অনুমান কৰা হয়?
- (৫) এই জাতিয়ে কি কি কামত ধাতু ব্যৱহাৰ কৰিছিল?

৪। আৰ্য্য জাতি

অতি পুৰণি কালত মধ্য এচিয়াত এজাতি বগা, ওখ,
(১) আৰ্য্য জাতি। ডাঙৰ, স্ত্ৰী মানুহ আছিল। এই
ধুনীয়া মানুহবিলাক বৰ বুদ্ধিমান
আছিল। তেওঁলোকে গাওঁ-ভূঁই পাতি খেতি-বাতি কৰি
খাইছিল; আৰু পশু পালন কৰিছিল। এই জাতিৰ
মানুহে কাপোৰ বোৰা, টিন, তাম আদি ধাতুৰ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ
তৈয়াৰ কৰা আৰু সোণ-ৰূপৰ নানা অলঙ্কাৰ গঢ়া কাম
জানিছিল। তেওঁলোকৰ চুলি দীঘল, চকু আঁয়তাকাৰ আৰু
উজ্জ্বল আছিল।

তেওঁলোকে একোটা দল বান্ধি বাস কৰিছিল। একোটা
পৰিয়ালৰ মূৰীজনেই ঘৰৰ গৰাকী আছিল। মূৰীজনে
ইচ্ছা কৰিলে পৰিয়ালৰ কোনো মানুহক দান-বিক্ৰীও কৰিব
পাৰিছিল।

এই জাতিৰ মানুহে সূৰ্য্য, অগ্নি, ইন্দ্ৰ, বায়ু, বৰুণ আদি
দেৱতা-সকলৰ স্তুতি-গান কৰিছিল। তেওঁলোকৰ ঘৰৰ
মূৰীজনেই পুৰোহিতৰ কাম কৰিছিল।

এই জাতিৰ তিৰোতাসকলে গাই ক্ষীৰোৰা, সূতা-কটা,

বন্ধা-বঢ়া কৰা আদি কাম কৰিছিল, আৰু ধৰ্ম্মৰ কামত গিৰিয়েকৰ লগত যোগ দিছিল।

আৰ্য্যৰ দেৱপূজা

এই জাতিৰ মানুহ পৃথিৱীৰ সেই সময়ৰ আন আন বহুত মানুহতকৈ সভ্য আছিল। সেই কাৰণে তেওঁলোকে নিজক আৰ্য্য বুলি চিনাকি দিছিল।

মধ্য এচিয়াত এওঁলোক কিছুমান দিন থকাত তেওঁ-
(২) আৰ্য্য জাতিৰ লোকৰ সংখ্যা ক্ৰমে বাঢ়িবলৈ ধৰে ;
ভাৰত-আক্ৰমণ। আৰু বহুকাল সেই ঠাইতে থকাৰ
কাৰণে মাটিও সাৰহীন হৈ পৰে।

তেতিয়া তেওঁলোকৰ কিছুমান ইউৰোপৰ ফাললৈ, কিছুমান

পাৰশ্বলৈ আৰু কিছুমান ভাৰতলৈ আহে। ভাৰতবৰ্ষৰ উত্তৰ-পশ্চিমে কিছুমান “পাচ” আছে ; আৰ্য্যবিলাক এই পাচবোৰেদি ভাৰতলৈ সোমাবলৈ ধৰিলে।

ভাৰতলৈ অহা আৰ্য্যসকল পোনতে পঞ্জাবৰ সিন্ধু নৈৰ দাঁতিত বাস কৰে। এই ঠাই মধ্য এচিয়াতকৈ সাক্ষৰা ;

(৩) আৰ্য্য হিন্দু। ইয়াৰ জলবায়ুও মৃদু। ইয়াকে দেখি

নতুন নতুন আৰ্য্য দল আহি পঞ্জাবৰ নৈবোৰৰ পাৰত বাস কৰিবলৈ ধৰিলে। এইদৰে কিছুকালৰ ভিতৰত আৰ্য্যবিলাকে পঞ্জাব ভৰি পৰিছিল ; তেওঁলোককেই আৰ্য্য হিন্দু বোলে।

সিন্ধু নৈৰ পাৰত থকা বাবে এওঁলোকৰ “হিন্দু” নাম হোৱা বুলি বহুতে কয়। আৰ্য্য-হিন্দুসকলে পঞ্জাবত গম, যব আদিৰ খেতি কৰিছিল ; এওঁলোকে শস্ত্ৰ আৰু মণ্ডুহ খাইছিল, আৰু সোমলতাৰ ৰস পান কৰিছিল।

আৰ্য্যসকলে পোনতে লিখিব নাজানিছিল। তেওঁলোকে দেৱতাসকলক যি স্তুতি-গানৰ পূজা কৰিছিল, সেইবোৰ
(৪) বেদ। পুৰুষানুক্ৰমে শুনি শুনি মনত

ৰাখিছিল ; বাপেকে পুতেকক মুখস্থ কৰাইছিল ; আৰু পুতেকে ডাঙৰ হৈ তেওঁৰ নিজৰ সতি-সন্ততিক কৈ মনত ৰখাইছিল। পাচত যেতিয়া লিখিবৰ কোঁশল ওলাল অৰ্থাৎ বৰ্ণমালাৰ সৃষ্টি হ’ল, তেতিয়া সেই

মুখে মুখে চলি অহা স্তুতি গানবোৰ লিখি ৰাখিলে ;
তাকেই “বেদ” বোলে। বেদ শব্দৰ অৰ্থ জ্ঞান। হিন্দুৰ
এই বেদ ঈশ্বৰৰ মুখৰপৰা ওলোৱা বুলি বিশ্বাস কৰে।
ইয়াৰ ভিতৰত “ঋক” বেদ অতি পুৰণি। ঋক বেদৰ
নিচিনা পুৰণি পুথি পৃথিবীত আৰু ক’তো নাই।

প্ৰশ্ন

- (১) আৰ্য্যসকলৰ আদি বাসস্থান ক’ত আছিল ?
- (২) আৰ্য্য জাতিৰ আচাৰ-ব্যৱহাৰ কেনে আছিল ?
- (৩) আৰ্য্য হিন্দু কাক বোলে ?
- (৪) বেদ কি ? বেদ শব্দৰ অৰ্থ কি ?

৫। বৈদিক যুগ

(খ্ৰীঃ পূঃ ২০০০—খ্ৰীঃ পূঃ ১৫০০ লৈ)

হিন্দু আৰ্য্যসকল যি কালৰ ভিতৰত আহি পঞ্জাব

- (১) বৈদিক যুগ।
ব্যাপি পৰিছিল, সেই কালক বৈদিক
যুগ বোলে।

এই কালৰ ভিতৰত হিন্দুৰ ঋক বেদৰ শেষৰ স্তববোৰ
ৰচিত হোৱা বুলি অনুমান কৰে। আচলতে কিন্তু ঋক
বেদ কিমান পুৰণি তাক কেৰে ঠিককৈ কব নোৱাৰে।

আৰ্য্য হিন্দুসকল ভাৰতলৈ আহি সিন্ধুৰ উপনৈ সৰস্বতী

- (২) ব্ৰহ্মাৰ্ত্ত।
আৰু দৃষতীব মাজৰ সাকৰা
উপত্যকাত বাস কৰিছিল। তেওঁ-

লোকে এই ঠাইক বৰ পবিত্ৰ জ্ঞান কৰিছিল, আৰু তাত
চলা নীতি-নিয়মবোৰ শুদ্ধ বুলি ভাবিছিল। এই কাৰণে
এই ঠাইক তেওঁলোকে ব্ৰহ্মাৰ্ত্ত বা দেৱতাসকলৰ প্ৰিয় ঠাই
বুলি ভাবিছিল।

আৰ্য্যবিলাক ভাৰতলৈ অহাৰ আগতে এই দেশত আদিমবাসী মানুহ থকাৰ কথা (৩) আৰ্য্য-অনাৰ্য্যৰ আগতে কৈ আহিছে। আৰ্য্যবিলাক বণ। অহাত আদিমবাসীসকলৰ নানা অসুবিধা হবলৈ ধৰিলে। আদিমবাসীবিলাকে আৰ্য্যবিলাকক পোনতে বাধা দিয়া নাছিল; কিন্তু আৰ্য্যবিলাক দলে দলে আহি যেতিয়া লাহে লাহে আদিমবাসীৰ খেতি-বাতিৰ মাটিবোৰ গাৰ বলেৰে লবলৈ ধৰিলে, তেতিয়া তেওঁলোকে ফেৰপাতি উঠিল। আৰ্য্যবিলাকে আদিমবাসীৰ গাৰ বৰণ, ঠান-ঠগ, আচাৰ-ব্যৱহাৰ দেখিও ঘিণ চকুৰে চাইছিল; আৰু দস্যু, দাস, অনাৰ্য্য আদি নামেৰে ইতিকিং কৰিছিল। এই যুগৰ ভাৰ লাহে লাহে ব্যৱহাৰত ফুটি ওলোৱাত অনাৰ্য্যবিলাকে আৰ্য্যবিলাক ভাল নোপোৱা হৈ আহিল। ঠায়ে ঠায়ে ছয়ো দলৰ ভিতৰত বণ হবলৈ ধৰিলে; কোনো কোনো বণত অনাৰ্য্যবিলাক জয়ী হৈছিল; কিন্তু বেচি ভাগ বণত আৰ্য্যবিলাকৰহে জয় হৈছিল। কিছুমান অনাৰ্য্য মানুহ বণত হাৰি পৰ্বত-পাহাৰত আশ্ৰয় ললেগৈ; কিছুমান পূবলৈ হুঁহকি গ'ল, আৰু কিছুমানে আৰ্য্যসকলৰ অধীনতা স্বীকাৰ কৰি সেই দেশতেই থাকিল।

পোনতে অহা আৰ্য্যসকলে পঞ্জাবৰ কিছুমান ঠাই অধিকাৰ কৰি বহাৰ পাচত নতুন নতুন আৰ্য্য-দল

আহিবলৈ ধৰে। এইদৰে আৰ্য্য-সংখ্যা ক্ৰমে বেচি হোৱাত মাটি-বাৰী লৈ নিজৰ ভিতৰতে কন্দল লাগে; আৰু সময়ে সময়ে যুঁজ হয়।

প্ৰশ্ন

- (১) বৈদিক যুগ কাক বোলে ?
- (২) আৰ্য্যসকলে কোনখিনি ঠাইক ব্ৰহ্মাৰ্ত্ত বুলিছিল ?
- (৩) আৰ্য্যসকলে কি কাৰণত অনাৰ্য্যসকলৰ লগত বণ কৰিব লগাত পৰিছিল ? এই বণৰ ফলত অনাৰ্য্যবিলাকৰ অৱস্থা কেনে হৈছিল ?
- (৪) কি কি কাৰণত আৰ্য্যসকলে নিজৰ ভিতৰত যুঁজ কৰিছিল ?

৬। উত্তৰ ভাৰতত আৰ্য্যজাতিৰ বিস্তাৰ

(খ্ৰীঃ পূঃ ১৫০০—খ্ৰীঃ পূঃ ১০০০ লৈ)

আৰ্য্যবিলাকে পঞ্জাবত কিছুকাল থকাৰ পাছত ক্ৰমে তেওঁলোকৰ সংখ্যা বাঢ়িবলৈ ধৰিলে।

- (১) আৰ্য্যাবৰ্ত্ত। তেতিয়া তেওঁলোকে পূবে গঙ্গাৰ উপত্যকাত বসতি কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। তেওঁলোকৰ কোনো কোনো কৈদে ক্ৰমে গোমতী, গণ্ডক, গোগৰা আদি নদীৰ পাৰতো বাস কৰিবলৈ ধৰিলে। আমাৰ ব্ৰহ্মপুত্ৰ উপত্যকাতো সেই সময়ত কিছুমান আৰ্য্যই বাস কৰে। এই কাৰণে উত্তৰ ভাৰতক আৰ্য্যাবৰ্ত্ত বা হিন্দুস্থান বোলে।

আৰ্য্যসকলৰ খেলৰ মূৰীজনেই কালত ৰজা নাম পায়।

- (২) ৰজা-ৰাজবংশ। ৰজাজন তেওঁলোকে বাছি লৈছিল; কিন্তু পাচত ৰজাৰ পুতেককেই ৰজা পাতিবলৈ ধৰে। কিছুদিন এইদৰে চলাত ই এটা নিয়ম হৈ উঠে আৰু তাৰ ফলত ক্ৰমে ৰাজবংশৰ সৃষ্টি হয়।

আৰ্য্যবিলাকৰ বহুত দল আছিল; আৰু দলে পতি ৰজা হৈছিল। এই ৰজাৰ পৰা ৰাজবংশৰ

- (৩) আৰ্য্য-ৰাজ্যবোৰ। সৃষ্টি হোৱাৰ লগে লগে ৰাজবংশৰ নাম অনুসৰি ৰাজ্যৰ নাম হবলৈ ধৰে। এই ৰাজ্যবোৰৰ ভিতৰত কুরু, পাঞ্চাল, কোশল, কানী, মগধ, প্ৰাগজ্যোতিষ-পুৰ আদি প্ৰধান।

আৰ্য্যসকলৰ কিছুমান গঙ্গা আৰু যমুনাৰ মাজৰ উপত্যকালৈ আহি বাস কৰে। এই (৪) ব্ৰহ্মাৰ্ষি দেশ। ঠাই বৰ সাক্ষাৎ আছিল। ইয়াত তেওঁলোকে ইন্দ্ৰপ্ৰস্থ, হস্তিনাপুৰ, কাম্পিল্য আদি কেইবাখনো ৰাজ্য বা নগৰ পাতে। ইয়াত বাস কৰা সময়ত আৰ্য্যসকলে বহুত গীত ৰচনা কৰে। এই কাৰণে এই ঠাইৰ নাম ব্ৰহ্মাৰ্ষি দেশ হয়।

আৰ্য্যবিলাকৰ উত্তৰ ভাৰতত বিস্তাৰৰ লগে লগে আদিম-বাসীৰ কিছুমান আচাৰ-ব্যৱহাৰ তেওঁ- (৫) পাছৰ বেদ আৰু অন্যান্য শাস্ত্ৰ। লোকৰ ভিতৰত সোমায়। এই সময়ত আৰ্য্যবিলাকৰ ভিতৰত বলি দিয়া প্ৰথা চলিবলৈ ধৰে। তেতিয়া তেওঁলোকে “যজুৰ্বেদ” আৰু “সামবেদ” নামে দুখন বেদ ৰচনা কৰে। তাৰ পাছত “অথৰ্ব” নামে আকৌ এখন বেদ ৰচিত হয়। এইদৰে কিছুকাল চলাত যাগ-যজ্ঞৰ বিধি-বিধানবোৰ বহুলাই লিখিব লগীয়া হয়; আৰু তেতিয়া “ব্ৰাহ্মণ” আৰু “আৰণ্যক” নামে আৰু ভালেমান গ্ৰন্থ তেওঁলোকে ৰচনা কৰে।

ইয়াৰ কিছুকাল পাছত তেওঁলোকে ঈশ্বৰৰ তত্ত্বজ্ঞানৰ বিষয়ে নানা চিন্তা আৰু তৰ্ক কৰিব ধৰে। এই চিন্তাশীল লোকসকলক ঋষি নাম দিয়া হৈছিল। ঋষিসকলে তেওঁ-

লোকৰ চিন্তা আৰু তৰ্কবোৰ লিখি ৰাখিছিল। এইবোৰক “উপনিষদ” বোলে।

আৰ্য্যবিলাকৰ বিস্তাৰৰ লগে লগে অনাৰ্য্যবিলাকৰ লগত তেওঁলোকৰ ৰণ-বিগ্ৰহ বেচি (৬) জাতি ভেদ। হবলৈ ধৰিলে। ৰণত লাগি থাকোঁতে তেওঁলোকে খেতি-বাতি আৰু পূজা-সেৱালৈ পিঠি দিব লগাত পৰিল। সেই কাৰণে তেওঁলোকে পাচলৈ কামবোৰ ভাগ কৰি ললে। তেওঁলোকৰ ভিতৰত যিবিলাকৰ ধৰ্ম্মলৈ বেচি মতি থকা দেখিলে, তেওঁলোকক সকলোৰে হৈ পূজা-সেৱা কৰিবলৈ দিলে। যিবিলাক বলী আৰু বুদ্ধিমান তেওঁলোকক ৰণ কৰিবলৈ দিলে; আৰু বাক্যবিলাকক খেতি-বাতি আৰু বেহা-বেপাৰ কৰিবলৈ দিলে। এইদৰে কিছুকাল চলাত পূজা-সেৱা কৰা সকলে ব্ৰাহ্মণ, যুঁজ কৰা সকলে ক্ষত্ৰিয় আৰু বেহা-বেপাৰ, খেতি-বাতি কৰা সকলে বৈশ্য নাম পালে। আৰ্য্য-অনাৰ্য্যৰ ভিতৰত মাজে মাজে সান-মিহলি হৈছিল; আৰ্য্যবিলাকে তেওঁ-বিলাকক শূদ্ৰ নাম দি তলত পাতি ৰাখিছিল।

ৰামায়ণ আৰু মহাভাৰতত পুৰণি পুথি। এই দুখনত সেই সময়ৰ ভাৰতৰ ৰাজ্যবোৰৰ (৭) ৰামায়ণ। কথা আছে। ৰামায়ণক একপ্ৰকাৰ ৰামচৰিত বুলিব পাৰি। কোশল ৰাজ্যৰ ৰাজধানী অযোধ্যা

আছিল। অযোধ্যাৰ বজা দশৰথৰ বামচন্দ্ৰ নামে এটি গুণবন্ত আৰু শক্তিমন্ত কৌৰৱ আছিল। তেওঁ পিতৃৰ প্ৰতিজ্ঞা বক্ষা কৰিবলৈ ৰাজপদ ত্যাগ কৰি বনলৈ যায়। বামচন্দ্ৰে এই সময়তে দাক্ষিণাত্যৰ আদিমবাসী কিছুমানক লগত লৈ লক্ষা আক্ৰমণ কৰে। লক্ষাত এই সময়ত বাৰণ নামে এজন বৰ প্ৰতাপী আদিমবাসী বজা আছিল। বাৰণে বামচন্দ্ৰৰ লগত বণ কৰে, এই বণ বহুদিন চলিছিল। শেহত বামচন্দ্ৰই বাৰণক মাৰি তেওঁৰ ভায়েক বিভীষণক লক্ষাত বজা পাতে। বামাৱণত এইবোৰ কথা ভালদৰে বৰ্ণোৱা আছে। বাল্মীকি ৰাঘিয়ে বামাৱণ লিখিছিল। তেওঁ লক্ষাৰ মানুহক ৰাক্ষস আৰু দাক্ষিণাত্যৰ মানুহক বান্দৰ বুলি উল্লেখ কৰিছে।

মহাভাৰত ব্যাসদেৱে লিখা। ইয়াত কুৰুবংশৰ কথাকে

(৮) মহাভাৰত।

যাইকৈ লিখিছে। এই বংশত ধৃতৰাষ্ট্ৰ আৰু পাণ্ডু নামে দুটি কৌৰৱ আছিল। ধৃতৰাষ্ট্ৰ ডাঙৰ আৰু পাণ্ডু বয়সত সৰু আছিল। ধৃতৰাষ্ট্ৰ জন্মবেপৰা অন্ধ আছিল; সেই কাৰণে পাণ্ডু বয়সত সৰু হোৱা স্বত্বেও বজা হৈছিল। ধৃতৰাষ্ট্ৰৰ দুৰ্য্যোধন, দুঃশাসন আদি এশ পুতেক জন্মিছিল। তেওঁলোকক কৌৰৱ বুলিছিল। পাণ্ডুৰ যুধিষ্ঠিৰ, ভীম, অৰ্জুন, নকুল, সহদেৱ এই পাঁচোটা পুত্ৰ জন্মে; এই পাঁচ কৌৰৱক মানুহে পাণ্ডৱ বুলিছিল।

পাণ্ডু অলপ দিন ৰাজত্ব কৰিয়েই মৰে। পাণ্ডু মৰাৰ পাছত ৰাজ্য লৈ কৌৰৱ আৰু পাণ্ডৱৰ ভিতৰত যুদ্ধ হয়। এই যুদ্ধ কুৰুক্ষেত্ৰ নামে ঠাইত হৈছিল; সেই কাৰণে ইয়াক কুৰুক্ষেত্ৰৰ যুদ্ধ বোলে। মহাভাৰতত এই বণৰ বৰ্ণনা আছে। কুৰুক্ষেত্ৰ-বণত ভাৰতৰ প্ৰায় সকলো বজাই একপক্ষে নহয় একপক্ষে যোগ দিছিল। এই যুদ্ধ ওঠৰ দিন চলিছিল; আৰু কৌৰৱবিলাকৰ পাণ্ডৱৰ হাতত নিধন হৈছিল।

প্ৰশ্ন

- (১) ভাৰতৰ কোন ছোৱাক আৰ্য্যৱৰ্ত্ত বোলে? কি কাৰণে?
- (২) ৰাজবংশৰ উৎপত্তি কেনেকৈ হ'ল? কেইখনমান আৰ্য্যৰাজ্যৰ নাম কোৱা।
- (৩) জাতিবিভাগ কেনেকৈ হ'ল?
- (৪) পাছত কি কি বেদ আৰু আন শাস্ত্ৰ ৰচিত হৈছিল?
- (৫) বামাৱণ ও মহাভাৰতৰ বিষয় কি জানা লিখা।

৭। দাক্ষিণাত্যত আৰ্য্য জাতিৰ বিস্তাৰ

(খ্রীঃ পূঃ ১০০০—খ্রীঃ পূঃ ৩০০ লৈ)

দাক্ষিণাত্যত দ্ৰাবিড় জাতিৰ মানুহ ভৰি আছিল বুলি আমি ওপৰত কৈ আহিছোঁ। দ্ৰাবিড়বিলাকৰ ডাঙৰ ডাঙৰ ৰাজ্য আছিল। আৰু তেওঁলোকেও আৰ্য্যবিলাকৰ দৰে মঠ মন্দিৰ সাজিছিল। আৰ্য্যবিলাক উত্তৰ ভাৰতত বিস্তাৰিত হৈ

(১) দাক্ষিণাত্যত পৰাৰ পাছত তেওঁলোকৰ কিছুমান আৰ্য্যৰ প্ৰভাৱ। দাক্ষিণাত্যলৈ যায় আৰু তাত তেওঁলোকৰ ভাষা ব্যৱস্থা আৰু ধৰ্ম্মপ্ৰচাৰ হয়। আৰ্য্যসকল দ্ৰাবিড়সকলকৈ বিগা বুদ্ধিত শ্ৰেষ্ঠ আছিল; সেই কাৰণে তেওঁলোকৰ ধৰ্ম্ম আৰু ভাষা দ্ৰাবিড়ৰ মাজত সোমাই পৰিছিল।

দ্ৰাবিড়বিলাকে তেওঁলোকৰ নিজৰ দেৱতা আৰু ধৰ্ম্ম (২) হিন্দুধৰ্ম্মৰ ওপৰত বিশ্বাস তেনেই এৰি পেলোৱা আদিম জাতিৰ নাছিল। আৰ্য্যৰ সংশ্ৰৱত তেওঁলোকৰ পুৰণি বিশ্বাস কিছু কিছু পৰিবৰ্ত্তন হৈছিল, আৰু তাত নতুন ভাব আৰু নতুন দেৱতাৰ পূজা-সেৱা সোমাইছিল। আৰ্য্য হিন্দুবিলাকৰ

ভিতৰতো দ্ৰাবিড়ৰ কিছুমান আচাৰ-ব্যৱহাৰ, পূজা-পাতল আৰু ভূত-প্ৰেতৰ বিশ্বাস আদি সোমাইছিল। এইদৰে আৰ্য্যবিলাক গোটেই ভাৰতত বিস্তাৰিত হৈ পৰাৰ লগে লগে ইয়াৰ আদিমবাসীৰ বহুত নীতি-নিয়ম, বিশ্বাস তেওঁলোকৰ মাজত সোমাইছিল।

ভাৰতৰ বেলেগ বেলেগ জাতিৰ বেলেগ বেলেগ ভাষা আছিল। কিন্তু আৰ্য্যবিলাক বিস্তাৰিত হৈ পৰাৰ ফলত

প্ৰায় সকলো ভাষাতে সংস্কৃত শব্দ (৩) ভাষা।

সোমাইছিল। ইয়াৰ ফলত ভাষাবোৰৰ গঢ় বহুত পৰিমাণে লৰিছিল। আৰ্য্য-হিন্দুসকল যি দেশত আছিল, তেওঁলোকে সেই দেশৰ ভাষাতেই কথাবাত্তা কৈছিল। কিন্তু ধৰ্ম্মগ্ৰন্থবোৰ সংস্কৃত ভাষাতহে ৰচনা কৰা হৈছিল।

এই কালত দাক্ষিণাত্যত কেইবাখনো ডাঙৰ ৰাজ্য আছিল। তাৰ ভিতৰত কেৰল, পাণ্ড্য, (৪) দাক্ষিণাত্যৰ চোলা, অন্ধ্ৰ আৰু বিদৰ্ভ প্ৰধান।

এইবোৰ ৰাজ্য মেপত দিয়া আছে। কাৰো কাৰো মতে এই ৰাজ্যবোৰ উত্তৰ ভাৰতৰ ক্ষত্ৰিয় ৰজাই পতা; কিন্তু কোনো কোনোৱে এইবোৰ দ্ৰাবিড় ৰাজ্য বুলিও কয়। পাণ্ড্যৰ প্ৰধান নগৰ মাদুৰা। মাদুৰাৰ ৰাজসভাত অগস্ত্য ৰাখি থাকি হিন্দুধৰ্ম্মৰ বিষয় শিক্ষা দিছিল।

প্ৰশ্ন

- (১) দাক্ষিণাত্যত গঠিত হোৱা প্ৰধান ৰাজ্যবোৰৰ নাম কোৱা।
- (২) ভাৰতত লিখিত ভাষা কি আছিল?
- (৩) আৰ্য্যসকলৰ ওপৰত আদিমবাসীৰ কি কি প্ৰভাৱ আছিল?

৮। কামৰূপ ৰাজ্য

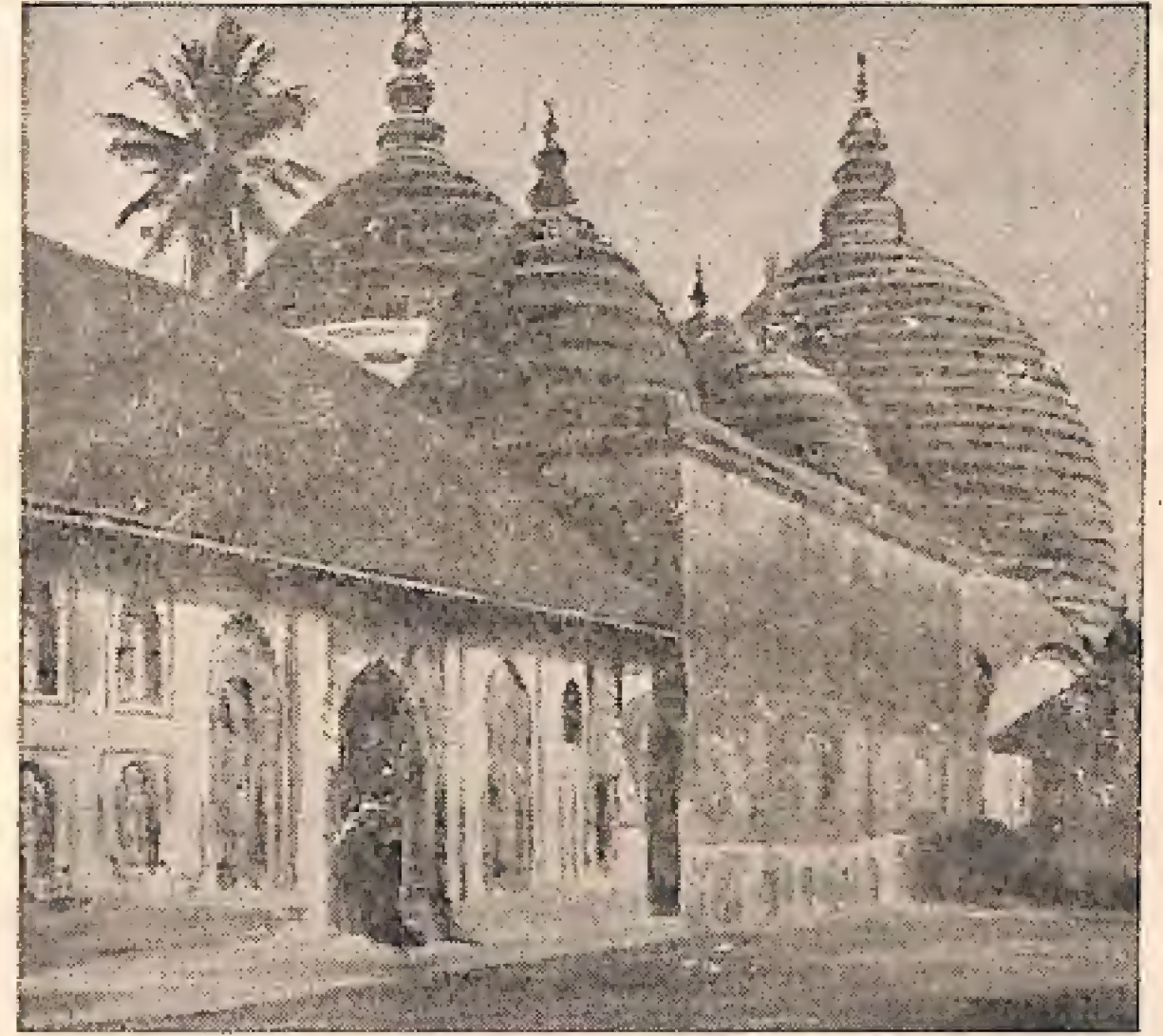
ভাৰতৰ উত্তৰ-পূব অংশক আগেয়ে কামৰূপ বুলিছিল।

- কামৰূপৰ ৰাজধানী আছিল
- (১) অশ্বৰ ৰজা।
- প্ৰাগ্জ্যোতিষপুৰ। প্ৰাগ্জ্যোতিষপুৰক আজিকালি গুৱাহাটী বোলে। আমি আগতে কুৰুক্ষেত্ৰৰ যুদ্ধৰ কথা কৈ আহিছোঁ। এই যুদ্ধৰ কিছুকালৰ আগতে কামৰূপত অশ্বৰ বংশই ৰাজত্ব কৰিছিল। এই বংশত কেইবাজনো প্ৰতাপবন্ত ৰজা আছিল।

অশ্বৰ বংশৰ ৰজাৰ ভিতৰত নৰকাস্বৰ নামৰ এজন ৰজা

- বৰ বিখ্যাত আছিল। তেওঁ বিদেহ-
- (২) নৰকাস্বৰ।
- ৰাজ্যত গৈ লিখা-পঢ়া আৰু যুদ্ধবিদ্যা শিক্ষা কৰিছিল। তেওঁ বিষ্ণুভদ্ৰ আছিল। নৰক বিদেহৰপৰা ঘূৰি আহি ঘটক নামে এজন কিৰাত ৰজাক ৰণত হৰুৱায়; আৰু কামৰূপৰ একছত্ৰী ৰজা হয়। কামৰূপ জিলাৰ

নীলাচল পাহাৰত কামাখ্যা দেৱাৰ গীঠ আছে। প্ৰবাদ আছে, যে নৰকে একেৰাতিৰ ভিতৰতে কামাখ্যাদেৱীৰ মন্দিৰ, পুখুৰা আৰু পাহাৰৰ ওপৰলৈ উঠা শিলৰ খটখটি সাজি দিয়ে।

কামাখ্যাদেৱীৰ মন্দিৰ।

নৰকৰ ক্ষমতা বেছি হোৱাৰ লগে লগে অহঙ্কাৰ বাঢ়িবলৈ ধৰে আৰু ক্ৰমে দাঁতি কাষৰ ৰাজ্যৰ ওপৰত আৰু নিজৰ প্ৰজাৰ ওপৰতো অত্যাচাৰ কৰিবলৈ ধৰে।

আজি-কালিৰ গুজৰাটক পুৰণি কালত দৌৰাষ্ট্ৰ বুলিছিল। ইয়াৰ ভিতৰত দ্বাৰকা নামে এখন ঠাই আছিল।

তোমালোকে শ্ৰীকৃষ্ণৰ নাম শুনিছা ? শ্ৰীকৃষ্ণ এই দ্বাৰকাৰ
ৰজা আছিল। শ্ৰীকৃষ্ণে নবক ৰজাৰ অত্যাচাৰৰ কথা শুনি
কামৰূপলৈ আহে; আৰু নবকৰ লগত বণ কৰি তেওঁক
মাৰে। শ্ৰীকৃষ্ণে নবক ৰজাৰ পুতেক ভগদত্তক কামৰূপৰ
ৰজা পাতি দ্বাৰকালৈ গুচি যায়।

ভগদত্ত বৰ প্ৰতাপবন্ত ৰজা আছিল। তেওঁ বহুত চীন

আৰু কিৰাত সৈন্য ৰাখিছিল।

(৩) ভগদত্ত।

অৰ্জুনে ভাৰত জয় কৰি ফুৰোঁতে

ভগদত্তৰ লগত তেওঁৰ বণ হৈছিল। ভগদত্তে অৰ্জুনৰ লগত
একেৰাহে আঠ দিন যুদ্ধ কৰিছিল। কিন্তু পাছত হাৰি কৰ
দিবলৈ বাধ্য হৈছিল।

ভগদত্তৰ ভানুমতী নামে এজনী কন্যা আছিল।

দুৰ্য্যোধনে এই ভানুমতীক বৰ আবশ্যৰে বিয়া কৰাইছিল।

কুরুক্ষেত্ৰৰ বণত ভাৰতৰ ডাঙৰ ডাঙৰ ৰজাসকল যোগ
দিয়াৰ কথা আমি আগতে কৈ আহিছোঁ। আমাৰ ভগদত্ত
ৰজায়ে বহুত সৈন্য আৰু হাতী লৈ কোঁৱৰৰ ফালে সমৰত
যোগ দিছিল। এওঁ এই সমৰত বহুত দিন বণ কৰিছিল।
পিছত অৰ্জুনৰ হাতত মৰা পৰে।

নবকে কামৰূপত ৰাজত্ব কৰা সময়ত পূবফালে
“শোণিতপুৰ” আৰু “কুণ্ডল্য” নামে দুখন ৰাজ্য আছিল।
আজি-কালিৰ তেজপুৰখন পুৰণি শোণিতপুৰ ৰাজধানীৰ

ওচৰতে। এই শোণিতপুৰতে বাণ নামে এজন ৰজাই
ৰাজত্ব কৰিছিল। বাণ শিৱভক্ত
(৪) বাণ।

আছিল। বাণ ৰজাই তেওঁৰ ৰাজ্যত
বহুতো শিৱমন্দিৰ স্থাপন কৰিছিল। কথিত আছে, যে

তেওঁৰ শোণিতপুৰ নগৰখন চাৰিওফালে হোমৰ জুইৰে
সুৰক্ষিত আছিল।

বাণৰ “উষা” নামে এজনী সুন্দৰী আৰু গুণবতী কন্যা
আছিল। শ্ৰীকৃষ্ণৰ নাতি অনিৰুদ্ধই উষাক নিবলৈ যত্ন

কৰোঁতে তেওঁ বাণৰ হাতত বন্দী হয়। শ্ৰীকৃষ্ণই তাৰ সংবাদ পাই, অনিৰুদ্ধক উদ্ধাৰ কৰিবলৈ শোণিতপুৰলৈ আহে। বজা বাণে সহজতে অনিৰুদ্ধক এৰি নিদিয়াত শ্ৰীকৃষ্ণই বাণৰ লগত বণ কৰে। কিছুদিন যুদ্ধৰ পাছত বাণে অনিৰুদ্ধলৈ উষাক দিবলৈ সন্মত হয়। তেতিয়া উভয় পক্ষৰ ভিতৰত মাতমিত হয়।

শদিয়াৰ ওচৰত কুণ্ডিলপানী নামে এখন নৈ আছে।

(৫) ভীষ্মক। এই নৈৰ ওপৰফালে, কুণ্ডিল্য নামে এখন নগৰ আছিল। এই নগৰখনক

ভীষ্মক বজাৰ নগৰ বুলিছিল। কুণ্ডিল্য নগৰ বিদৰ্ভ ৰাজ্যৰ ৰাজধানী আছিল। ভীষ্মক বিদৰ্ভৰ বজা আছিল। ভীষ্মকৰ ৰুম্ব নামে এজন কোঁৱৰ আৰু “কন্নিগী” নামে এজনী কন্যা আছিল। ৰুম্ব সেই কালৰ এজন্য প্ৰখ্যাত বীৰ আছিল। কন্নিগী বৰ সুন্দৰী আৰু বিষ্ণুভক্তিপৰায়ণা আছিল। শ্ৰীকৃষ্ণই কন্নিগীক বিয়া কৰায়।

প্ৰশ্ন

- (১) নৰকাসুৰে ক'ত যুদ্ধ-বিজ্ঞা শিক্ষা কৰিছিল?
- (২) ভগদত্তৰ বাহুবলৰ কথা কি জানা?
- (৩) শোণিতপুৰ বাণে কিদৰে বক্ষা কৰিছিল?
- (৪) ভানুমতী, কন্নিগী, অনিৰুদ্ধ আৰু উষাৰ পৰিচয় দিয়া।

৯। বুদ্ধদেৱ

(খ্ৰীঃ পূঃ ৫৫৭—খ্ৰীঃ পূঃ ৪৭৭)

হিমালয় পৰ্বতৰ দাঁতিত কপিলাবাস্তু নামে এখন সৰু ৰাজ্য আছিল। এই ৰাজ্যত শাক্য-

(১) শাক্য বংশ।

বংশৰ বজাই ৰাজত্ব কৰিছিল। শাক্য-

বংশত শুক্লোধন নামে এজন ন্যায়পৰায়ণ বজা আছিল। এওঁৰ গোঁতম নামে এটি ল'ৰা ওপজে।

গোঁতমক সৰুতে পিতাকে নানা বিজ্ঞা শিক্ষা দিয়ে; আৰু অলপ ডাঙৰ হোৱাত বিয়া কৰাই দিয়ে। কিছু দিনৰ মূৰত গোঁতমৰ এটি ল'ৰাও ওপজে।

গোঁতম ৰজাৰ ল'ৰা; তেওঁৰ ধন, মান, গোঁৱৰ, বন্ধু-

(২) গোঁতমৰ পূৰ্ব বান্ধৱ সকলো আছে, একোৰে অভাৱ নাই। কিন্তু গোঁতম সৰুৰেপৰা বৰ জীৱন।

চিন্তাশীল আছিল। তেওঁ নিজতকৈ

আনৰ দুখ-কষ্টৰ কথা বেচিকৈ ভাবিছিল। গোঁতমে কেতিয়াবা মৃগয়া কৰিবলৈ গৈ হৰিণালৈ কাঁড় টোঁৰাই, কাঁড় পৰিলে হৰিণাই দুখ পাব বুলি সেই কাঁড় পুনৰ তুণত স্তমাই থৈছিল; আৰু মৃগয়া নকৰি ৰাজপুৰীলৈ ফিৰি আহিছিল। কোনো সময়ত বেমাৰী বা বুঢ়া মানুহ দেখিলে

তেওঁ বৰ কষ্ট পাইছিল। মানুহৰ দুখ-কষ্টবোৰ দূৰ কৰিবৰ উপায় বিচাৰি তেওঁ ৰাজপুৰী ত্যাগ কৰে।

তেওঁ পোনতে বৈশালী প্ৰদেশলৈ যায়; আৰু তাৰ এজন পণ্ডিতৰ ওচৰত কিছুদিন শাস্ত্ৰ (৩) গৌতম বুদ্ধ। অধ্যয়ন কৰে। সেই সময়ত মগধৰ পাৰত মগধ নামে এখন ডাঙৰ ৰাজ্য আছিল। ৰাজগৃহ

বুদ্ধদেৱ

মগধৰ ৰাজধানী। গৌতম বৈশালীৰপৰা ৰাজগৃহলৈ যায়। ৰাজগৃহত এজন ডাঙৰ পণ্ডিত আছিল; তেওঁৰ সাত শ শিষ্য

আছিল। গৌতমে এই শিষ্যদলৰ লগত পণ্ডিতৰ ওচৰত কিছুমান দিন শাস্ত্ৰ চৰ্চা কৰে। পাছত গৌতম হাবিত সোমায় আৰু একেৰাহে ছ বছৰ কঠোৰ তপস্যা কৰে। তেওঁ শান্তি নেপালে—মানুহৰ দুখ-দুৰ্গতি ওচাবলৈ উপায় নেপালে। পাছত তেওঁ তপস্যা এৰি নিজে চিন্তা কৰিবলৈ ধৰিলে। কিছুমান দিন চিন্তা কৰাৰ পাছত তেওঁৰ বোধ হ'ল—সজ কামবোৰেহে মানুহক শুদ্ধ কৰে; সদায় সঁচা কথা কোৱা, সকলো জীৱৰ মঙ্গল কামনা কৰা, কোনো জীৱ-হিংসা নকৰা, সকলোৰে প্ৰতি মৰমিয়াল হোৱাই ধৰ্ম্ম। তেওঁৰ মনত এই বোধ হোৱাৰ পাছত, গৌতমৰ নাম “বুদ্ধ” হয়, মানুহে তেওঁক “বুদ্ধদেৱ” বুলিবলৈ ধৰে।

বুদ্ধদেৱ পোনতে বাৰাণসীলৈ যায়; আৰু তাত তেওঁ নিজৰ জ্ঞান প্ৰকাশ কৰে। মগধত (৪) বুদ্ধদেৱৰ ধৰ্ম্মপ্ৰচাৰ। সেই সময়ত বিন্ধিমাৰ নামে এজন

বলৱন্ত ক্ষত্ৰিয় ৰজাই ৰাজত্ব কৰিছিল। বিন্ধিমাৰে বুদ্ধদেৱক তেওঁৰ ৰাজ্যলৈ আহ্বান কৰে। বুদ্ধদেৱে মগধৰ বহুতকো তেওঁৰ ধৰ্ম্ম শিক্ষা দিয়ে। তাৰ পাছত তেওঁ কোশল ৰাজ্যলৈ যায়। এইদৰে ভিন্-ভিন্ ঠাইত ধৰ্ম্ম-প্ৰচাৰ কৰি বাৰ বছৰৰ মূৰত বুদ্ধদেৱ নিজ দেশলৈ যায়, আৰু তাৰ প্ৰজাবিলাকক সেই ধৰ্ম্ম দিয়ে। বুদ্ধদেৱে সৰহ দিন নিজ দেশত নাথাকিল। তেওঁ আৰু

কিছুমান ঠাইত ধৰ্ম-প্ৰচাৰ কৰি কুশী নামে নগৰৰ ওচৰত
হাবিত সোমায় ; আৰু তাৰ এজোপা শাল গছৰ তলত বহি
নিৰ্বাণ প্ৰাপ্তি হয়। সেই সময়ত তেওঁৰ বয়স ৮০ বছৰ।
বুদ্ধদেৱৰ মত গ্ৰহণ কৰা মানুহক বৌদ্ধ বোলে। আজি-
কালিও ভাৰতবৰ্ষত এই ধৰ্মৰ মানুহ বহুত আছে।

প্ৰশ্ন

- (১) বুদ্ধদেৱ ক'ব মানুহ ? তেওঁৰ পূৰ্বৰ নাম কি আছিল ?
কেতিয়াবপৰা তেওঁক বুদ্ধ বুলিবলৈ ধৰে ? বৌদ্ধ বুলিলে
কি বুজা ?
- (২) বিন্দিসাৰ কোন ?
- (৩) বুদ্ধদেৱে ক'ত ক'ত ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰিছিল ?
- (৪) বৌদ্ধধৰ্মৰ মত কি ?

১০। মহাবীৰ—জৈনধৰ্ম

আমাৰ ভাৰতবৰ্ষত জৈন নামে আৰু এটা ধৰ্ম আছে।

- (১) জৈনধৰ্ম। জৈন ধৰ্ম প্ৰায় বৌদ্ধধৰ্মৰ দৰে, কিন্তু
এওঁলোকে ঈশ্বৰক বিশ্বাস কৰে আৰু

কিছুমান দেৱতা মানে। জৈন-বিলাকে কৰ্মকল আৰু
পূৰ্বজন্মও বিশ্বাস কৰে। বৌদ্ধৰ দৰে জৈন সকলেও জীৱ-
হিংসা নকৰে আৰু নিৰ্বাণ মানে। ভাৰতৰ বহুত মাৰোৱাৰী
জৈন ধৰ্মাবলম্বী। বুদ্ধদেৱৰ সময়ত বৰ্কমান নামে ক্ষত্ৰিয়

- (২) বৰ্কমান। বৰ্জা এজনে “মহাবীৰ” নাম লৈ এই
ধৰ্ম উলিয়ায়। জিন শব্দৰ অৰ্থ
পবিত্ৰ ; যি জনে ধৰ্ম প্ৰকাশ কৰিছিল, তেওঁক জিন আৰু
ধৰ্মটোক জৈন বুলিছিল।

মহাবীৰে উত্তৰ ভাৰতত এই ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰে। কিছু-
কালৰ পাছত মগধ ৰাজ্যত বৰ আকাল হয় ; তেতিয়া বহুত
জৈন দাক্ষিণাত্যলৈ যায়। সেই সময়ৰেপৰা দাক্ষিণাত্যত
জৈনৰ লেখ বাঢ়ে।

জৈনবিলাকে বহুত মঠ মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰিছিল। উত্তৰ

- (৩) জৈন মন্দিৰ। ভাৰত, গুজৰাট আৰু দাক্ষিণাত্যত
নিৰ্মাণ কৰা প্ৰাচীন কালৰ জৈন-মন্দিৰ
বহুতো দেখা যায়। জৈন-মন্দিৰবোৰ মানুহৰ ঘৰৰপৰা

অঁতৰত, হাবিত আৰু পৰ্বতৰ ওপৰত নিৰ্মাণ কৰিছিল।
মন্দিৰৰ কাষত সাধু জৈনৰ মূৰ্তি স্থাপন কৰিছিল।

মহাবীৰ

দাক্ষিণাত্যৰ কাৰ্কলত এনে ধৰণৰ ৪২ ফুট ওখ এটা শিলৰ
মূৰ্তি আছে।

প্ৰশ্ন

- (১) জৈনধৰ্ম প্ৰকাশ কৰোঁতা জনৰ নাম কি ?
- (২) জিন শব্দৰ অৰ্থ কি ?
- (৩) জৈনধৰ্মৰ মত কি ?
- (৪) জৈন ধৰ্মৰ মানুহ আমাৰ ইয়াত আছেনে ?

১১। আলেকজেণ্ডাৰ

(খ্ৰীঃ পূঃ ৩২৬ – খ্ৰীঃ পূঃ ৩২৩)

ইউৰোপৰ মেপত গ্ৰাচ দেশ চোৰাঁ। গ্ৰীচৰ মানুহক

(১) গ্ৰীক আৰু আলেকজেণ্ডাৰ।
গ্ৰীক বোলে ; পুৰণি কালত গ্ৰীক-
বিলাক বৰ সাহিয়াল, বিদ্বান আৰু
বুদ্ধিমান আছিল। প্ৰায় বাইশ শ

মান বছৰৰ আগতে গ্ৰাচ দেশৰ মেচিডোনিয়াত আলেক-
জেণ্ডাৰ নামে এজন বজাই ৰাজত্ব কৰিছিল। আলেক-
জেণ্ডাৰ বজা হোৱা সময়ত তেওঁৰ বয়স মাথোন কুৰি বছৰ
হৈছিল। আলেকজেণ্ডাৰ সাহিয়াল আৰু বুদ্ধিমান আছিল।
তেওঁ নিজৰ দেশ বহলাবলৈ বৰ হাবিলাষ কৰিছিল।

আমাৰ ভাৰতবৰ্ষৰ পশ্চিমফালে পাৰস্তদেশ। আলেক-

জেণ্ডাৰৰ সময়ত পাৰস্ত বৰ গোৰু-
(২) পাৰস্ত অধিকাৰ।
শালী দেশ হৈ উঠিছিল। আলেক-
জেণ্ডাৰে ৩৫০০০ সৈন্য লগত লৈ পাৰস্ত ৰাজ্য আক্ৰমণ
কৰে (খ্ৰীঃ পূঃ ৩২৭) ; আৰু অলপ দিনৰ ভিতৰতে সেই
দেশ অধিকাৰ কৰি ভাৰতৰ পঞ্জাব প্ৰদেশত উপস্থিত হয়
(খ্ৰীঃ পূঃ ৩২৬)।

সেই সময়ত পঞ্জাবৰ উত্তৰ খণ্ডত পুৰু নামে এজন
 হিন্দু বজাই বাজত্ব কৰিছিল। তেওঁ
 (৩) পুৰু আৰু আনেকজেণ্ডাৰক বাধা দিয়ে।
 আনেকজেণ্ডাৰ আৰু পুৰুৰ ভিতৰত
 কেইবাদিনো একেবাহে বণ হয়। শেষত পুৰু হাৰে আৰু

আনেকজেণ্ডাৰ

আনেকজেণ্ডাৰৰ হাতত বন্দী হয়। পুৰু বন্দী অৱস্থাতে
 আনেকজেণ্ডাৰৰ ওচৰলৈ নিলত আনেকজেণ্ডাৰে সুধিলে,

“তোমাক কেনে ব্যৱহাৰ কৰিম?” পুৰুৱে তেতিয়া উত্তৰ
 দিলে, “বজাৰ দৰে ব্যৱহাৰ কৰা উচিত।” পুৰুৰ বীৰত্বপূৰ্ণ
 কথাত আনেকজেণ্ডাৰ সন্তুষ্ট হ’ল, আৰু তেওঁৰ লগত
 মিত্ৰতা কৰিলে। আনেকজেণ্ডাৰ তাৰ পাছত অমৃতসৰ
 জিলালৈ যায়। সেই সময়ত জহকাল পৰিছিল। আনেক-
 জেণ্ডাৰৰ বগুৰাবিলাকে গৰমত কষ্ট পাবলৈ ধৰিলে, আৰু
 তেওঁলোকৰ স্বদেশলৈ যাবলৈ মন হ’ল। আনেকজেণ্ডাৰৰ
 উত্তৰ ভাৰত জয় কৰিবলৈ ইচ্ছা আছিল, কিন্তু মৈনুৰাবিলাকৰ
 ঘৰলৈ ফিৰিবলৈ নিতান্ত ইচ্ছা হোৱা দেখি তেওঁ সেই
 আশা ত্যাগ কৰিলে। আনেকজেণ্ডাৰে কিন্তু নিজ দেশ
 নাপালেগৈ; মেচোপোটামিয়াৰ বেবিলন নগৰ পাওঁতে
 তেওঁৰ ভয়ানক জ্বৰ হয়, আৰু তাতেই তেওঁৰ মৃত্যু হয়
 (খ্রীঃ পূঃ ৩২৩)। আনেকজেণ্ডাৰৰ বীৰত্ব দেখি সেই
 কালত লোকে তেওঁক “আনেকজেণ্ডাৰ দি গ্ৰেট” অৰ্থাৎ
 “মহৎ আনেকজেণ্ডাৰ” বুলিছিল।

প্ৰশ্ন

- (১) আনেকজেণ্ডাৰ ক’ৰ মানুহ আছিল?
- (২) ভাৰতৰ কোন বজাৰ লগত তেওঁ বণ কৰিছিল?
- (৩) আনেকজেণ্ডাৰে কিয় উত্তৰ ভাৰত জয় কৰিব নোৱাৰিলে?
- (৪) আনেকজেণ্ডাৰ ক’ত মৰে?

১২। চন্দ্ৰগুপ্ত মৌৰ্য্য

(খ্রীঃ পূঃ ৩২১—খ্রীঃ পূঃ ২৯৭ লৈ)

চন্দ্ৰগুপ্ত মগধৰ বজাৰ ল'ৰা আছিল। এওঁৰ মাকৰ নাম মুৰা আছিল; সেই কাৰণে (১) পঞ্জাব অধিকাৰ। এওঁৰ বংশক মৌৰ্য্যবংশ বোলে। নন্দ নামে এজন মানুহে মগধৰ সিংহাসন বলেৰে অধিকাৰ কৰে আৰু চন্দ্ৰগুপ্তক মাৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। তাকে দেখি চন্দ্ৰগুপ্ত পঞ্জাবলৈ পলাই যায়। আলেকজেণ্ডাৰ ঢুকোৱাৰ পাছত পঞ্জাবৰ শাসন কাৰ্য্যত বিশৃঙ্খল ঘটিছিল। চন্দ্ৰগুপ্তই পঞ্জাবৰ দাঁতি কাষৰীয়া কিছুমান বগুৰা গোটাই তাত থকা গ্ৰীকবিলাকক বগত হৰুৱায়; আৰু অতি অলপ দিনৰ ভিতৰতে পঞ্জাবখন অধিকাৰ কৰে।

চন্দ্ৰগুপ্তৰ সৈন্য-সামন্ত ক্ৰমে বাঢ়িবলৈ ধৰে। পাছত তেওঁ বহুত সৈন্য লগত লৈ মগধৰাজ্য (২) মগধ অধিকাৰ। আক্ৰমণ কৰে। কিছুদিন যুদ্ধৰ পাছত নন্দৰজা সপৰিবাৰে চন্দ্ৰগুপ্তৰ হাতত মৰা পৰে; চন্দ্ৰগুপ্ত মগধৰ বজা হয়।

চন্দ্ৰগুপ্তৰ জন-বল লাহে লাহে বাঢ়িবলৈ ধৰিলে; যেতিয়া তেওঁ বগুৰা হাতী ৯০,০০০, (৩) ৰাজ্য বিস্তাৰ। পদাতিক সৈন্য ৬০,০০০ আৰু অশ্বাৰোহী সৈন্য ৩০,০০০ হ'ল, তেতিয়া তেওঁ নন্দদাৰ উত্তৰ ফালৰ ৰাজ্যবোৰ অধিকাৰ কৰিবলৈ মন কৰিলে; আৰু অলপ দিনৰ ভিতৰতে সমস্ত আৰ্য্যাবৰ্ত তেওঁৰ হাতলৈ গ'ল।

আলেকজেণ্ডাৰ মৰাৰ পাছত তেওঁৰ সেনাপতি চেলুকচ (৪) চেলুকচৰ এচিয়াত থকা গ্ৰীকৰ অধিকাৰত বজা লগত যুদ্ধ। হয়। চন্দ্ৰগুপ্তে পঞ্জাবখন অধিকাৰ কৰা দেখি চেলুকচে তাক পুনৰ গ্ৰীকৰ অধীন কৰিবলৈ যত্ন কৰে; চেলুকচ আৰু চন্দ্ৰগুপ্তৰ ভিতৰত বণ হয়। কিছুমান দিন দুয়োৰো ভিতৰত যুদ্ধ চলাৰ পাছত সন্ধি হয়। এই সন্ধিমতে চেলুকচ নিজৰ কন্যাক চন্দ্ৰগুপ্তলৈ বিয়া দিয়ে আৰু হিন্দুকুশলৈ সমস্ত গ্ৰীক ৰাজ্য এৰি দিয়ে। চন্দ্ৰগুপ্তে চেলুকচক ৫০০টা হাতী দিছিল। ইয়াৰ পাছৰপৰা মেগেষ্টেনিচ নামৰ এজন গ্ৰীক কটকী মগধ ৰাজধানীত থাকে। মেগেষ্টেনিচে সেই সময়ৰ বহুত কথা লিখি থৈ যায়।

মেগেষ্টেনিচে সেই সময়ৰ ভাৰতৰ মানুহক সাত শ্ৰেণীত ভাগ কৰিছে; যেনে :—(১) পণ্ডিত, (২) কৃষক,

(৩) পশুপালক, (৪) শিল্পী, (৫) বণুৰা, (৬) পৰিদৰ্শক
(৭) মেগেস্থেনিচ। আৰু (৭) বজাৰ সভাসদ। তেওঁ
লিখিছে—সেই সময় মানুহ সৰল,
সত্যবাদী আৰু সাহিয়াল আছিল; তিবোতাবিলাক নিৰ্মল
স্বভাৱৰ আছিল। সেই কালৰ মানুহে ইটোৱে সিটোক
বিশ্বাস কৰিছিল। ৰাজ্যত মেল-মোকদ্দমা কাচিহে
হৈছিল। চোৰ, ডকাইত দেশত সন্মুলি নাছিল। সেইকালত
মগধত বন্দী-বেটীৰ প্ৰথাও নাছিল। খেতিয়কক সকলোৰে
সন্মানৰ চকুৰে চাইছিল।

চন্দ্ৰগুপ্তই মগধৰ ৰাজধানী পাটলিপুত্ৰ এখন সভাৰে
শাসন কৰিছিল। পাটলিপুত্ৰ নগৰ আৰু গোটেই ৰাজ্যখন
ধনে-ধানে ভৰা আছিল।

প্ৰশ্ন

- (১) চন্দ্ৰগুপ্তই কিকপে মগধৰ ৰজা হয়?
- (২) চেলুকচ কোন? এওঁৰ বিষয় কি জানা কোৱা।
- (৩) মেগেস্থেনিচে ভাৰতৰ বিষয় কি লিখি গৈছে?
- (৪) ভাৰতৰ এখন মেপ আঁকি চন্দ্ৰগুপ্তৰ ৰাজ্যবোৰৰ চিন
কৰি দেখুৱা।

১৩। অশোক (মৌৰ্য)

(খ্ৰীঃ পূঃ ২৭২—খ্ৰীঃ পূঃ ২৩২ লৈ)

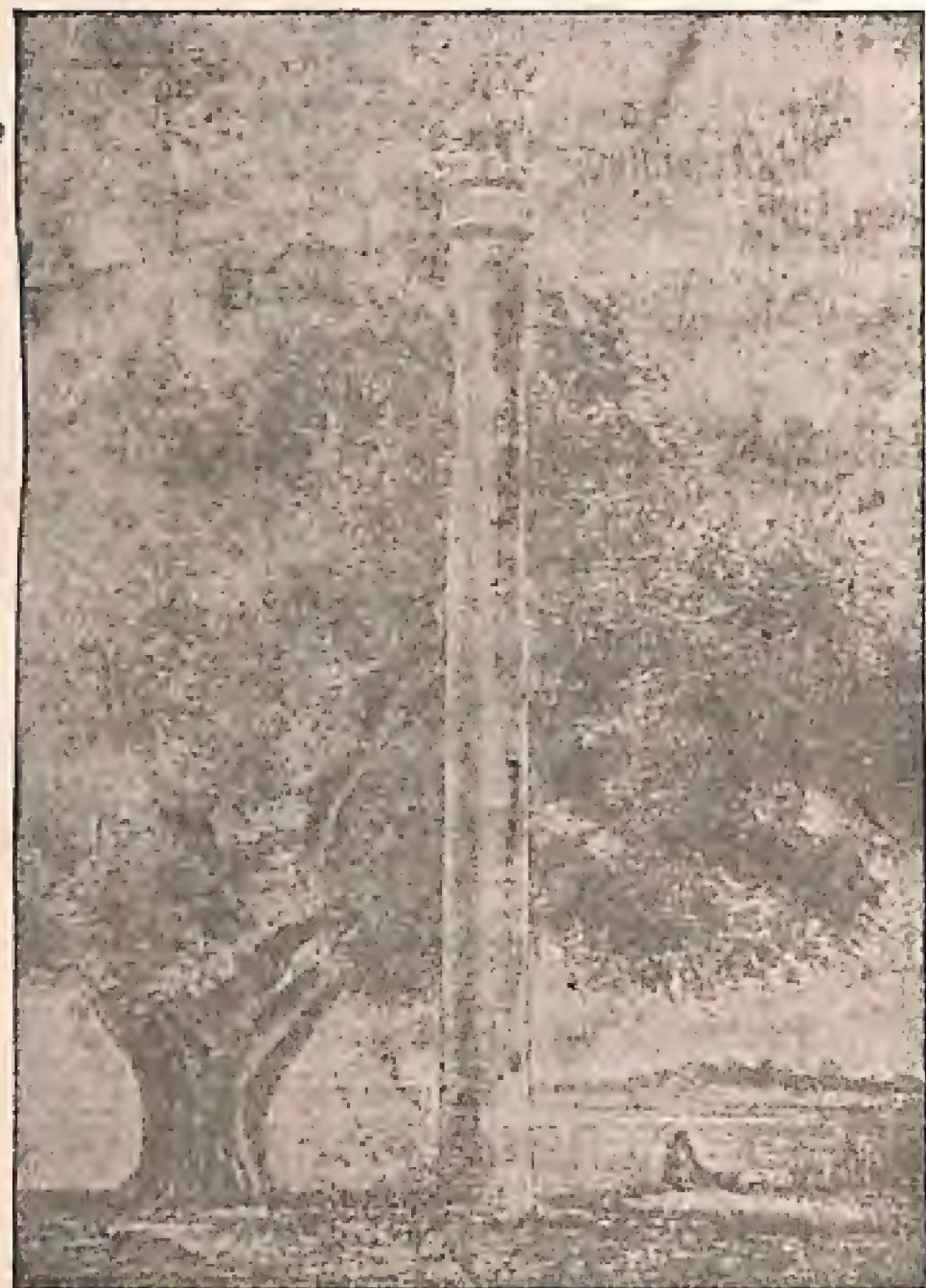
অশোক চন্দ্ৰগুপ্তৰ বংশধৰ। পৃথিৱীত যিবিলাক ৰজাই
(১) ৰাজ্য বিস্তাৰ। ডাঙৰ ৰজা নাম পাইছিল, অশোক
তাৰে ভিতৰৰ এজন। ৰজা হোৱাৰ
কিছুদিন পাচতেই কলিঙ্গ দেশ আক্ৰমণ কৰে। কলিঙ্গৰ
মানুহবিলাক বৰ স্বদেশপ্ৰিয়
আছিল। অশোকে
একেৰাহে তিনি বছৰ যুদ্ধ
কৰিহে কলিঙ্গ জয় কৰে।
এই যুঁজত এক লাখ কলিঙ্গ
প্ৰজা মৰে আৰু ডেৰ লাখ
মানুহ বন্দী হয়। এই ৰণৰ
পাছত অশোকৰ মনত বৰ
দুখ লাগে; আৰু তেতিয়াৰ-
পৰা ৰণ নকৰে বুলি প্ৰতিজ্ঞা কৰে।

অশোক

অশোকৰ ৰাজ্যখন বৰ বহল আছিল। উত্তৰ-পশ্চিমৰ
(২) অশোকৰ ৰাজ্য। হিন্দুকুশ পৰ্বতৰপৰা পূবে বঙ্গ-
দেশলৈ, আৰু উত্তৰৰ কাশ্মীৰ আৰু
নেপালৰ পৰা দক্ষিণে পালাৰ নৈ লৈ সমস্ত ভাৰতবৰ্ষ

শিলা-লিপি বোলে। তেওঁ বোল বছৰ ৰাজত্ব কৰাৰ পাছত
(৫) দেশ শাসন। পোনতে কেইটামান ৰাজ-আজ্ঞা এই-
দৰে শিলত কাটি প্ৰচাৰ কৰে; তাৰ
পাছত আৰু কিছুমান শিলা-লিপি প্ৰচাৰ কৰে। এইবোৰ

অশোক স্তম্ভ

পৰ্বতৰ গাত, ডাঙৰ শিলত, গুহাত আৰু ডাঙৰ ডাঙৰ শিলৰ
খুটাত লিখিছিল। তেওঁৰ বাণীবোৰ এনেকুৱা আছিল—

- (১) পিতৃ-মাতৃৰ বাক্য শুনিবা।
 - (২) সকলো জীৱক সমান দেখিবলৈ সকলোকে বাধ্য
কৰিবা।
 - (৩) শিষ্যদলে সকলো প্ৰকাৰে গুৰুক ভক্তি দেখুৱাবা।
 - (৪) কোনোৰে জীৱ হিংসা নকৰিবা।
 - (৫) সকলোৰে প্ৰতি নম্ৰ আৰু ভদ্ৰ ব্যৱহাৰ কৰিবা।
- অশোকে ৰাজ্যৰ ঠায়ে ঠায়ে পট্টাশালি পাতি দিছিল।

(৬) অন্যান্য সংকাম। ৰাজ্যৰ বহুত ঠাইত মানুহ আৰু
ঘৰচীয়া পশু-পক্ষীৰ চিকিৎসালয়
স্থাপন কৰিছিল; দেশত অনেক আলি-পদূলি বান্ধি দিছিল;
আৰু আলিবোৰৰ দাঁতিত আলহী থকা ঘৰ, পানী খাবলৈ
পুখুৰী আৰু জিৰণি লবলৈ গছ ৰুই দিছিল।

প্ৰশ্ন

- (১) ভাৰতবৰ্ষৰ এখন মেপ আঁকি অশোকৰ ৰাজ্যৰ চিন
কৰা।
- (২) ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ অৰ্থে অশোকে কি কি চেষ্টা
কৰিছিল?
- (৩) অশোকৰ ৰাজ্য শাসনৰ ব্যৱস্থা কিৰূপ আছিল?
- (৪) অশোকে কিয় দেশ জয় কৰিবলৈ এৰিছিল?
- (৫) অশোকে কৰা সংকামবোৰ বৰ্ণোৱা।

১৪। কণিক

[অনুঃ ৭৮ খ্রীঃ অঃ—১২০ খ্রীঃ অঃ লৈ]

মহাবাজ অশোকৰ মৃত্যুৰ পাছত মগধ ৰাজ্য ক্ৰমে
 (১) মগধ ৰাজ্যৰ
 অৱস্থা।
 শ্ৰীহীন হৈ আহে; মগধৰ অধীনত
 থকা ৰাজ্যবোৰ লাহে লাহে স্বাধীন
 হবলৈ ধৰে; শেষত দাক্ষিণাত্যৰ অন্ধ্র
 নামৰ এটা বংশই মগধ অধিকাৰ কৰে। মধ্য-এচিয়াৰপৰা
 শঁক নামৰ এজাতি মানুহ দলে দলে ভাৰতত সোমায়;
 আৰু তেওঁলোকে পঞ্জাব, মালোৱা, সৌৰাষ্ট্ৰ আদি ঠাই
 অধিকাৰ কৰে।

শঁকবিলাকৰ ভিতৰত কুশন নামে এটা বংশ আছিল। এই
 (২) কণিক
 বংশৰ কণিক নামেৰে এজন ৰাজকোঁৱৰে
 অনুমান ৭৮ খ্রীঃ অঃত ৰাজপাটত বহে।
 বৰ্ত্তমান আমাৰ চলিত শঁকটো এওঁৰ দিনৰ পৰাই চলে বুলি
 বহুতে অনুমান কৰে। কণিক সেই কালত এজনা বৰ বিখ্যাত
 ৰজা আছিল। তেওঁৰ দিনৰ মুদ্ৰা দুই চাৰিটা পোৱা যায়।

আজিকালি পেছোৱাৰখনেই কণিকৰ ৰাজধানী আছিল।
 (৩) কণিকৰ ৰাজ্য।
 সেই কালত তাক পুৰুষপুৰ বোলা
 হৈছিল। কণিকৰ ৰাজ্যৰ দক্ষিণ
 সীমা নৰ্মদা নৈৰ ওচৰ পাইছিল। তেওঁ চীনৰ লগত ৰণ

কৰি তুৰ্কিস্থান অধিকাৰ কৰিছিল; পাঠান জাতিক পৰাস্ত
 কৰি আফগানিস্থান নিজ ৰাজ্যৰ ভিতৰত সন্মাই লৈছিল।
 আফগানিস্থান, বেলুচিস্থান আদি সমস্ত উত্তৰ-পশ্চিম অঞ্চল
 তেওঁৰ ৰাজ্যৰ ভিতৰত পৰিছিল। তেওঁ কাশ্মীৰকো অধীন
 কৰিছিল।

কণিকে বৌদ্ধধৰ্ম্ম গ্ৰহণ কৰিছিল। তেওঁ পুৰুষপুৰত
 (৪) কণিকৰ সংকাম।
 এটা ডাঙৰ বৌদ্ধস্তূপ তৈয়াৰ কৰাই-
 ছিল। ই নানা কাৰুকাৰ্য্যেৰে ভৰা।
 অলপতে এই স্তূপ আবিষ্কাৰ হৈছে। কণিকে মধ্যভাৰত
 আৰু চীন দেশলৈ বৌদ্ধধৰ্ম্মৰ প্ৰচাৰক পঠাইছিল; আৰু
 তেওঁৰ যত্নত সেইবোৰ ঠাইত বৌদ্ধধৰ্ম্ম চলিছিল। তেওঁ
 কাশ্মীৰত এখন বৌদ্ধ-মহামেল পাতিছিল।

প্ৰশ্ন

- (১) কণিক কোন বংশৰ মানুহ?
- (২) আজিকালি আমাৰ শঁক কিমান?
- (৩) কণিক ৰজা হবৰ কিমান দিন হল?
- (৪) কণিকৰ সংকামবোৰ বৰ্ণোৱা।
- (৫) এখন ভাৰতৰ মেপ আঁকি কণিকৰ ৰাজ্যৰ চিন কৰা।

বহলায় আৰু এই কাৰ্য্যৰ বাবে তেওঁ শঁকাৰি নাম পায়। শঁকৰ লগত বণ কৰোঁতে তেওঁ বহুত শ্ৰম কৰিবলগীয়া হৈছিল। তাৰ পাচত তেওঁ পূবৰ “সমতল” ভূমি অধিকাৰ কৰি বন্দোপমাগবলৈ ৰাজ্য বহলায়। তেওঁৰ ৰাজ্য উত্তৰে নেপালৰপৰা দক্ষিণে বিষ্ণু পৰ্বতলৈ আছিল। চন্দ্ৰগুপ্ত বিক্ৰমাদিত্য হিন্দু আছিল; তেওঁ হিন্দুধৰ্ম্মৰ অৰ্থে বহুত

সংকাম কৰিছিল। বিক্ৰমাদিত্য এজন (৪) বিক্ৰমাদিত্যৰ ডাঙৰ পণ্ডিত আছিল; তেওঁৰ ৰাজ-ৰাজ্যশাসন।

সভাত ৯ জন পণ্ডিত ৰাখিছিল। এই পণ্ডিতসকলৰ ভিতৰত কালিদাসে কাব্য, অমৰসিংহে অভিধান, বৰকচিয়ে ব্যাকৰণ, বৰাহমিহিৰে জ্যোতিষ আদি শাস্ত্ৰ লিখি ৰাজ্যত প্ৰচাৰ কৰিছিল। ইয়াৰ উপৰি বিষ্ণু শৰ্মা পণ্ডিতে পঞ্চতন্ত্ৰ আদি ভালেমান উপদেশপূৰ্ণ পুথি ৰচনা কৰিছিল। বিক্ৰমাদিত্যৰ যত্নতেই লুপ্ত হব ধৰা হিন্দুধৰ্ম্ম পুনৰ ঠন ধৰি উঠে। বৌদ্ধসকলৰ প্ৰতিও এওঁ ভাল ব্যৱহাৰ কৰিছিল।

চীনদেশত বৌদ্ধধৰ্ম্ম প্ৰচাৰ কৰাৰ কথা আগতে কৈ অহা হৈছে; ভাৰতবৰ্ষ বৌদ্ধধৰ্ম্মৰ (৫) ফাহিয়ান। উৎপত্তিৰ স্থান। চীন দেশৰপৰা মাজে সময়ে কোনো কোনো মানুহ ভাৰতলৈ তীৰ্থ কৰিবলৈ আহিছিল। বিক্ৰমাদিত্যৰ দিনত ফাহিয়ান নামে চীনদেশৰ

এজন তীৰ্থযাত্ৰীয়ে ভাৰত ভ্ৰমণ কৰে। তেওঁ কাবুলেদি ভাৰতত সোমাই গঙ্গাৰ পাৰে পাৰে আহি গঙ্গাৰ মোহনা পায়; আৰু তাৰপৰা জাহাজেদি লঙ্কালৈ যায়। তেওঁ ফুৰোঁতে ভাৰতবৰ্ষখন যেনে দেখিছিল তাৰ কথা এনেদৰে লিখিছে—আৰ্য্যাবৰ্ত্তৰ কোনো মানুহে জীৱ বধ নকৰে; কেৰে মদ, মাংস, নহৰু, পনৰু নাখায়। ৰাজ্যত চোৰ ডকাইত নাই। ৰাজ্যৰ ঠায়ে ঠায়ে মানুহ আৰু জন্তুৰ চিকিৎসালয় আছিল। ৰাজবিধি উলঙ্ঘা কৰা মানুহক জৰিমনা কৰে; বিদ্ৰোহী প্ৰজাৰ সোঁহাত কাটি শাস্তি দিয়ে। ৰাজ্যৰ বহুত ঠাইত বৌদ্ধ-বিহাৰ আছিল; আৰু সেইবোৰত হাজাৰ হাজাৰ ভিক্ষু (সন্ন্যাসী) থাকি লিখাপঢ়া আৰু ধৰ্ম্ম-আলোচনা কৰিছিল।

প্ৰশ্ন

- (১) চন্দ্ৰগুপ্তই কিমান বছৰ ৰাজত্ব কৰিছিল?
- (২) তেওঁক শঁকাৰি কিয় বোলে?
- (৩) ভাৰতবৰ্ষৰ এখন মেপ আঁকি বিক্ৰমাদিত্যৰ ৰাজ্যৰ চিন কৰা।
- (৪) ফাহিয়ান ক'ৰ মানুহ? তেওঁ আৰ্য্যাবৰ্ত্তৰ বিষয়ে কি লিখি গৈছে?
- (৫) বিক্ৰমাদিত্যে হিন্দুধৰ্ম্মৰ অৰ্থে কি কি কাম কৰিছিল?

୧୬ । ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନ

(ଶ୍ରୀଃ ଉଃ ୬୦୬—୬୫୮ ଶ୍ରୀଃ ଉଃ ନୈ)

বিক্রমাদিত্যৰ মৃত্যুৰ পাছত এই বংশত যিবিলাক বজা
 হৈছিল তেওঁবিলাক সিমান ক্ষমতাশালী
 নাছিল। ইয়াৰ উপৰি এই সময়ত
 পাছৰ বজাসকল
 আৰু হুনবিলাক
 মধ্য এচিয়াৰপৰা হুন নামৰ এজাতি
 মানুহ উত্তৰ-পশ্চিম ভাৰতত দেখা
 দিয়ে। হুনবিলাকে একো নাজানিছিল; যিহকে পাইছিল

খহি পৰিবলৈ ধৰে ; আৰু নতুন নতুন ৰাজ্য গঠিত
হৈ উঠে ।

ପୂର୍ବକଲର ଆକାଉଣ୍ଟ.....

० २०० २००
—
शब्दाल

এইবোৰৰ ভিতৰত থানেশ্বৰ, কনৌজ, মালাৱাৰ সমতট
আদি ৰাজ্যই প্ৰধান। দাক্ষিণাত্যত
(২) প্ৰধান প্ৰধান চালুক্য বংশই ৰাজত্ব কৰিছিল।
ৰাজ্য। চালুক্য বংশ এই সময়ত বৰ প্ৰখ্যাত
হৈ উঠিছিল।

উত্তৰ ভাৰতৰ ৰাজ্যবোৰৰ ভিতৰত থানেশ্বৰৰ বৰ্দ্ধন
বংশই বিখ্যাত হৈ উঠে। ৬০৬ খ্ৰীঃ
(৩) হৰ্ষবৰ্দ্ধনৰ অদ্ভুত হৰ্ষবৰ্দ্ধন থানেশ্বৰৰ ৰজা হয়।
ৰাজ্য-বিস্তাৰ। এওঁৰ আন এটা নাম শীলাদিত্য।

হৰ্ষবৰ্দ্ধনে ৰজা হৈয়েই চাৰিওফালে ৰাজ্য বঢ়াবলৈ যত্ন
কৰে। একেৰাহে তেওঁ ছয় বছৰ ৰণ কৰি পশ্চিমে আৰব
সাগৰৰ পৰা পূবে বঙ্গোপসাগৰ আৰু উত্তৰে নেপালৰপৰা
দক্ষিণে নৰ্মদালৈ ৰাজ্য বঢ়াইছিল। তেওঁ দাক্ষিণাত্য
জয় কৰিবলৈও যাত্ৰা কৰিছিল; কিন্তু সেই সময়ত তাত
চালুক্য বংশৰ পুলকেশী নামৰ প্ৰখ্যাত ৰজাই ৰাজত্ব
কৰিছিল। হৰ্ষবৰ্দ্ধনে তেওঁক যুঁজ কৰি হৰুৱাব নোৱাৰিলে।
গুজৰাট, সমতট (বঙ্গ) আৰু কামৰূপৰাজ্য তেওঁৰ
অধীনত আছিল। হৰ্ষবৰ্দ্ধনে কান্ঠকুজত (কনৌজ)
ৰাজধানী পাতিছিল।

হৰ্ষবৰ্দ্ধনে প্ৰজাৰপৰা উৎপন্নৰ ছয় ভাগৰ এভাগ
কৰ লৈছিল। কৰ্মচাৰী সকলক জীৱিকাৰ বাবে

জায়গীৰ দিছিল। প্ৰজাৰপৰা উঠা কৰৰ বেচি অংশ
দান আৰু ধৰ্ম্মৰ কামত খৰচ
(৪) হৰ্ষবৰ্দ্ধনৰ কৰিছিল। ৰাজ্যত শিক্ষাৰ ভাল
সংকামবোৰ। বন্দোবস্ত কৰি দিছিল। তেওঁ নিজে
এজন বৰ ডাঙৰ পণ্ডিত আছিল। তেওঁৰ ৰাজসভাত
ডাঙৰ ডাঙৰ কেইবাজনো পণ্ডিত আছিল। বাণভট্ট নামৰ
ব্ৰাহ্মণ পণ্ডিত এজনে হৰ্ষচৰিত নামে এখন ডাঙৰ পুথি
লিখিছিল। হৰ্ষবৰ্দ্ধনে কেইবাখনো নাটক লিখিছিল।

তেওঁ বৌদ্ধধৰ্ম্ম গ্ৰহণ কৰিছিল; কিন্তু হিন্দু প্ৰজা-
বিলাকৰ মনোৰঞ্জনৰ অৰ্থে তেওঁ শিৱ আৰু সূৰ্য্যদেৱতাৰো
উপাসনা কৰিছিল। হৰ্ষবৰ্দ্ধনে বহুত বৌদ্ধ বিহাৰ আৰু
আলহী থকা ঘৰ নিৰ্ম্মাণ কৰাইছিল। তেওঁ মাজে সময়ে
হিন্দু আৰু বৌদ্ধ পণ্ডিত গোটাই ধৰ্ম্ম সম্বন্ধে তৰ্ক-বিতৰ্ক
শুনি ভাল পাইছিল।

মহাৰাজ হৰ্ষবৰ্দ্ধনে ৬৩৪ খ্ৰীঃ অদ্ভুত এখন সভা আহ্বান
কৰে। এই সভাত ভাৰতবৰ্ষৰ ২১ জন
(৫) ধৰ্ম্ম-সভা। ডাঙৰ ৰজা আৰু ভালেমান বৌদ্ধ আৰু

ব্ৰাহ্মণ পণ্ডিত উপস্থিত হৈছিল। ৰজাসকলৰ ভিতৰত আমাৰ
কামৰূপৰ ভাস্কৰ বৰ্ম্মণক সকলোৰে আগত বহিবলৈ দিছিল।
ৰজাসকলে হৰ্ষবৰ্দ্ধনক মহাৰাজ বুলি স্বীকাৰ কৰিছিল।
পণ্ডিতসকলে ধৰ্ম্ম সম্বন্ধে নানা প্ৰকাৰ আলোচনা কৰিছিল।

সভাত প্ৰথম দিনা বুদ্ধৰ, দ্বিতীয় দিনা সূৰ্য্যৰ আৰু তৃতীয় দিনা শিৱৰ মূৰ্ত্তি স্থাপন কৰিছিল। শীলাদিত্যই এই উপলক্ষে একেবাৰে আঢ়ৈ মাহ মানুহক খুৱাইছিল। শেষ দিনা তেওঁ ৰাজভাণ্ডালৰ সমস্ত ধন বৌদ্ধ আৰু ব্ৰাহ্মণসকলক ভগাই দিছিল, আৰু তেওঁ নিজে বৌদ্ধভিক্ষুৰ সাজ পিন্ধিছিল। তেওঁ এইদৰে ৰাজত্বকালৰ প্ৰতি পাঁচ বছৰে ৰাজভাণ্ডালত গোটখোৱা ধন খৰছ কৰিছিল।

শীলাদিত্যৰ সময়ত হিউএন চাং নামৰ এজন চীনদেশৰ

(৬) হিউএন চাং। তীৰ্থযাত্ৰী ভাৰতলৈ আহে। এৰোঁ কাহিয়ানৰ দৰে কাবুলেদি আহি পঞ্জাব, কাশ্মীৰ, কলিঙ্গ, কামৰূপ, মহাৰাষ্ট্ৰ, ৰাজপুতনা আদিৰ প্ৰধান নগৰ চাই ফুৰিছিল। এওঁ সেইকালৰ ভাৰতৰ বিষয়ে এইদৰে লিখিছে যে,—উত্তৰ ভাৰতৰ প্ৰায় সকলো ঠাইতে **বৌদ্ধধৰ্ম** লগে লগে হিন্দুধৰ্মও আছিল; কিন্তু কাশ্মীৰ, কলিঙ্গ আৰু দাক্ষিণাত্যত বৌদ্ধধৰ্মৰ প্ৰভাৱ বেচি আছিল। কামৰূপ আদি কিছুমান দেশত হিন্দুধৰ্ম বেচিকৈ চলিছিল। সেই কালত ভাৰতৰ প্ৰজাবোৰ সুখী আছিল। সকলো ধৰ্মৰ স্বাধীনতা আছিল; সকলো প্ৰজাই নিজৰ ইচ্ছামতে ধৰ্মৰ কাম কৰিব পাৰিছিল। কনৌজত ১০০টা বৌদ্ধ-বিহাৰ আৰু ২০০টা হিন্দুৰ মন্দিৰ আছিল।

হিউএনচাঙে গয়াৰ ওচৰত নালন্দাত এটা বৰ ডাঙৰ বৌদ্ধ-বিহাৰ দেখিছিল; ইয়াত ১০,০০০ বৌদ্ধ ভিক্ষুয়ে

হিউ এন চাঙ

শাস্ত্ৰ আৰু ধৰ্ম চৰ্চা কৰিছিল। ইয়াক সেই কালৰ ভাৰতৰ বিশ্ববিদ্যালয় বুলিব পাৰি।

প্ৰশ্ন

- (১) শীলাদিত্যৰ ৰাজ্যখন অঁকি দেখুৱা।
- (২) হিউএনচাঙে সেই সময়ত ভাৰতৰ বিষয়ে কি লিখি গৈছে?
- (৩) হৰ্ষবৰ্দ্ধনৰ সৎকামবোৰ বৰ্ণোৱা।
- (৪) শীলাদিত্যক ভাৰতৰ কোন পুৰণি ৰজাৰ লগত তুলনা কৰিব পাৰি?

১৭। ভাস্কৰ বৰ্মণ

(৭ম শতিকা)

উত্তৰ ভাৰতত হৰ্ষবৰ্দ্ধনে ৰাজত্ব কৰা সময়ত কামৰূপত

- (১) কামৰূপৰ ৰজা ভাস্কৰ বৰ্মণ নামে এজন ক্ষমতাশালী ৰজাই ৰাজত্ব কৰিছিল। এওঁৰ আন এটা নাম কুমাৰ; এটা ডাঙৰ ৰাজ-বংশত উপজিছিল, সেই কাৰণে তেওঁ সেই নাম পায়। কোনো কোনোৱে দুয়োটা নাম একেলগ কৰি “কুমাৰ ভাস্কৰ বৰ্মণ” বোলে। আমি ওপৰতে ভগদত্ত ৰজাৰ কথা কৈ আহিছোঁ। কিছুমানে ভাস্কৰ বৰ্মণক ভগদত্তৰ বংশধৰ বুলি কয়।

- এওঁৰ দিনত কামৰূপ ৰাজ্যৰ সীমা দক্ষিণে সমুদ্ৰলৈ আছিল। আজি-কালিৰ নোৱাখালি, ত্ৰিপুৰা আদি জিলা ভাস্কৰ বৰ্মণৰ ৰাজ্যৰ ভিতৰত আছিল। উত্তৰৰ ভোট ৰাজ্যও তেওঁৰ ৰাজ্যভুক্ত আছিল। বৰ্তমান গুৱাহাটীক সেই কালত প্ৰাগ্জ্যোতিষপুৰ বুলিছিল; আৰু ই ভাস্কৰ বৰ্মণৰ ৰাজধানী আছিল।

সেই কালত তেওঁ ভাৰতবৰ্ষৰ ভিতৰত এজনা প্ৰখ্যাত

- (৩) ভাস্কৰ বৰ্মণৰ ৰজা আছিল। হৰ্ষবৰ্দ্ধনে ভাস্কৰ ক্ষমতা। বৰ্মণক ধৰ্ম সভাত ভাৰতৰ অন্য ৰজাৰ আগত বহিবলৈ দিয়াৰ কথা কৈ অহা হৈছে। এই

অশোকৰ ৰাজ্যৰ ভিতৰত পৰিছিল। কাশ্মীৰৰ শ্ৰীনগৰখন অশোকে পতা। ভাৰতৰ পূবে কামৰূপ আৰু পালাৰ নৈৰ দক্ষিণে থকা মালাৱাৰ, পাণ্ড্য আৰু চোলা মাত্ৰ অশোকৰ অধীনত নাছিল।

- কলিঙ্গ জয়ৰ পাছত অশোকে বৌদ্ধধৰ্ম গ্ৰহণ কৰে; আৰু “প্ৰিয়দাস” উপাধি লয়। (৩) বৌদ্ধধৰ্ম গ্ৰহণ। অশোকে বৌদ্ধধৰ্মক ৰাজঘৰীয়া ধৰ্ম কৰে; অৰ্থাৎ ৰজা হলেই এই ধৰ্ম গ্ৰহণ কৰিব লাগিব, এই নিয়ম কৰে।

- অশোকৰ নিজৰ ধৰ্মত ডাঠ বিশ্বাস হৈছিল। এই সত্য (৪) ধৰ্ম প্ৰচাৰ। ধৰ্মৰ ফল সমুদয় পৃথিবীৰ মানুহক দিবলৈ তেওঁ ব্যাকুল হৈছিল; আৰু এই অৰ্থে তেওঁ দেশ-বিদেশলৈ বহুত প্ৰচাৰক পঠাইছিল। ভাৰতৰ উত্তৰ-পশ্চিমে থকা চিৰিয়া, তুৰস্ক, মিছৰ আদিলৈ বহুত প্ৰচাৰক গৈছিল। ভাৰতৰ দক্ষিণৰ লঙ্কালৈ তেওঁৰ ভায়েক মহেন্দ্ৰক আৰু জীয়েক সম্ভ্ৰমিত্ৰাক পঠায়। এই সময়ত জনদিয়েক প্ৰচাৰকে ভাৰত মহাসাগৰৰ কিছুমান দ্বীপতো বৌদ্ধধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰিছিল। অশোকৰ এই নিচিনা ধৰ্মভাৱ দেখি লোকে তেওঁক “ৰাজৰ্ষি অশোক” বুলিছিল।

অশোকে শাসন-নিয়ম-প্ৰণালীবোৰ শিলৰ ওপৰত কাটি দিছিল। এইবিলাককে সাধাৰণতে আজি-কালি অশোক

শিলা-লিপি বোলে। তেওঁ যোল বছৰ ৰাজত্ব কৰাৰ পাছত
(৫) দেশ শাসন। পোনতে কেইটামান ৰাজ-আজ্ঞা এই-
দৰে শিলত কাটি প্ৰচাৰ কৰে; তাৰ
পাছত আৰু কিছুমান শিলা-লিপি প্ৰচাৰ কৰে। এইবোৰ

অশোক স্তম্ভ

পৰ্বতৰ গাত, ডাঙৰ শিলত, গুহাত আৰু ডাঙৰ ডাঙৰ শিলৰ]
খুটাত লিখিছিল। তেওঁৰ বাণীবোৰ এনেকুৱা আছিল—

- (১) পিতৃ-মাতৃৰ বাক্য শুনিবা।
 - (২) সকলো জীৱক সমান দেখিবলৈ সকলোকে বাধ্য
কৰিবা।
 - (৩) শিষ্যসকলে সকলো প্ৰকাৰে গুৰুক ভক্তি দেখুৱাবা।
 - (৪) কোনোৰে জীৱ হিংসা নকৰিবা।
 - (৫) সকলোৰে প্ৰতি নম্ৰ আৰু ভদ্ৰ ব্যৱহাৰ কৰিবা।
- অশোকে ৰাজ্যৰ ঠায়ে ঠায়ে পট্টাশালি পাতি দিছিল।

(৬) অন্যান্য সংকাম। ৰাজ্যৰ বহুত ঠাইত মানুহ আৰু
ঘৰচীয়া পশু-পক্ষীৰ চিকিৎসালয়
স্থাপন কৰিছিল; দেশত অনেক আলি-পদূলি বান্ধি দিছিল;
আৰু আলিবোৰৰ দাঁতিত আলহী থকা ঘৰ, পানী খাবলৈ
পুখুৰী আৰু জিৰণি লবলৈ গছ ৰুই দিছিল।

প্ৰশ্ন

- (১) ভাৰতবৰ্ষৰ এখন মেপ আঁকি অশোকৰ ৰাজ্যৰ চিন
কৰা।
- (২) ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ অৰ্থে অশোকে কি কি চেষ্টা
কৰিছিল?
- (৩) অশোকৰ ৰাজ্য শাসনৰ ব্যৱস্থা কিৰূপ আছিল?
- (৪) অশোকে কিয় দেশ জয় কৰিবলৈ এৰিছিল?
- (৫) অশোকে কৰা সংকামবোৰ বৰ্ণোৱা।

১৪। কণিক

[অনুঃ ৭৮ খ্রীঃ অঃ—১২০ খ্রীঃ অঃ লৈ]

মহাবাজ অশোকৰ মৃত্যুৰ পাছত মগধ ৰাজ্য ক্ৰমে শ্ৰীহীন হৈ আহে ; মগধৰ অধীনত থকা ৰাজ্যবোৰ লাহে লাহে স্বাধীন হবলৈ ধৰে ; শেষত দাক্ষিণাত্যৰ অন্ধ্ৰ নামৰ এটা বংশই মগধ অধিকাৰ কৰে। মধ্য-এচিয়াৰপৰা শঁক নামৰ এজাতি মানুহ দলে দলে ভাৰতত সোমায় ; আৰু তেওঁলোকে পঞ্জাব, মালোৱা, সোৰাষ্ট্ৰ আদি ঠাই অধিকাৰ কৰে।

শঁকবিলাকৰ ভিতৰত কুশন নামে এটা বংশ আছিল। এই বংশৰ কণিক নামেৰে এজন ৰাজকোঁৱৰৰে অনুমান ৭৮ খ্রীঃ অঃত ৰাজপাটত বহে। বৰ্ত্তমান আমাৰ চলিত শঁকটো এওঁৰ দিনৰ পৰাই চলে বুলি বহুতে অনুমান কৰে। কণিক সেই কালত এজনা বৰ বিখ্যাত ৰজা আছিল। তেওঁৰ দিনৰ মুদ্ৰা দুই চাৰিটা পোৱা যায়।

আজিকালি পেছোৱাৰখনেই কণিকৰ ৰাজধানী আছিল। সেই কালত তাক পুৰুষপুৰ বোলা (৩) কণিকৰ ৰাজ্য। হৈছিল। কণিকৰ ৰাজ্যৰ দক্ষিণ সীমা নৰ্মদা নৈৰ ওচৰ পাইছিল। তেওঁ চীনৰ লগত বণ

কৰি তুৰ্কিস্থান অধিকাৰ কৰিছিল ; পাঠান জাতিক পৰাস্ত কৰি আফগানিস্থান নিজ ৰাজ্যৰ ভিতৰত সন্নিবিষ্ট কৰি লৈছিল। আফগানিস্থান, বেলুচিস্থান আদি সমস্ত উত্তৰ-পশ্চিম অঞ্চল তেওঁৰ ৰাজ্যৰ ভিতৰত পৰিছিল। তেওঁ কাশ্মীৰকো অধীন কৰিছিল।

কণিকে বৌদ্ধধৰ্ম গ্ৰহণ কৰিছিল। তেওঁ পুৰুষপুৰত এটা ডাঙৰ বৌদ্ধস্তূপ তৈয়াৰ কৰাই- (৪) কণিকৰ সংকাম। ছিল। ই নানা কাৰুকাৰ্য্যেৰে ভৰা। অলপতে এই স্তূপ আৱিষ্কাৰ হৈছে। কণিকে মধ্যভাৰত আৰু চীন দেশলৈ বৌদ্ধধৰ্মৰ প্ৰচাৰক পঠাইছিল ; আৰু তেওঁৰ যত্নত সেইবোৰ ঠাইত বৌদ্ধধৰ্ম চলিছিল। তেওঁ কাশ্মীৰত এখন বৌদ্ধ-মহামেল পাতিছিল।

প্ৰশ্ন

- (১) কণিক কোন বংশৰ মানুহ ?
- (২) আজিকালি আমাৰ শঁক কিমান ?
- (৩) কণিক ৰজা হবৰ কিমান দিন হল ?
- (৪) কণিকৰ সংকামবোৰ বৰ্ণোৱা।
- (৫) এখন ভাৰতৰ মেপ আঁকি কণিকৰ ৰাজ্যৰ চিন কৰা।

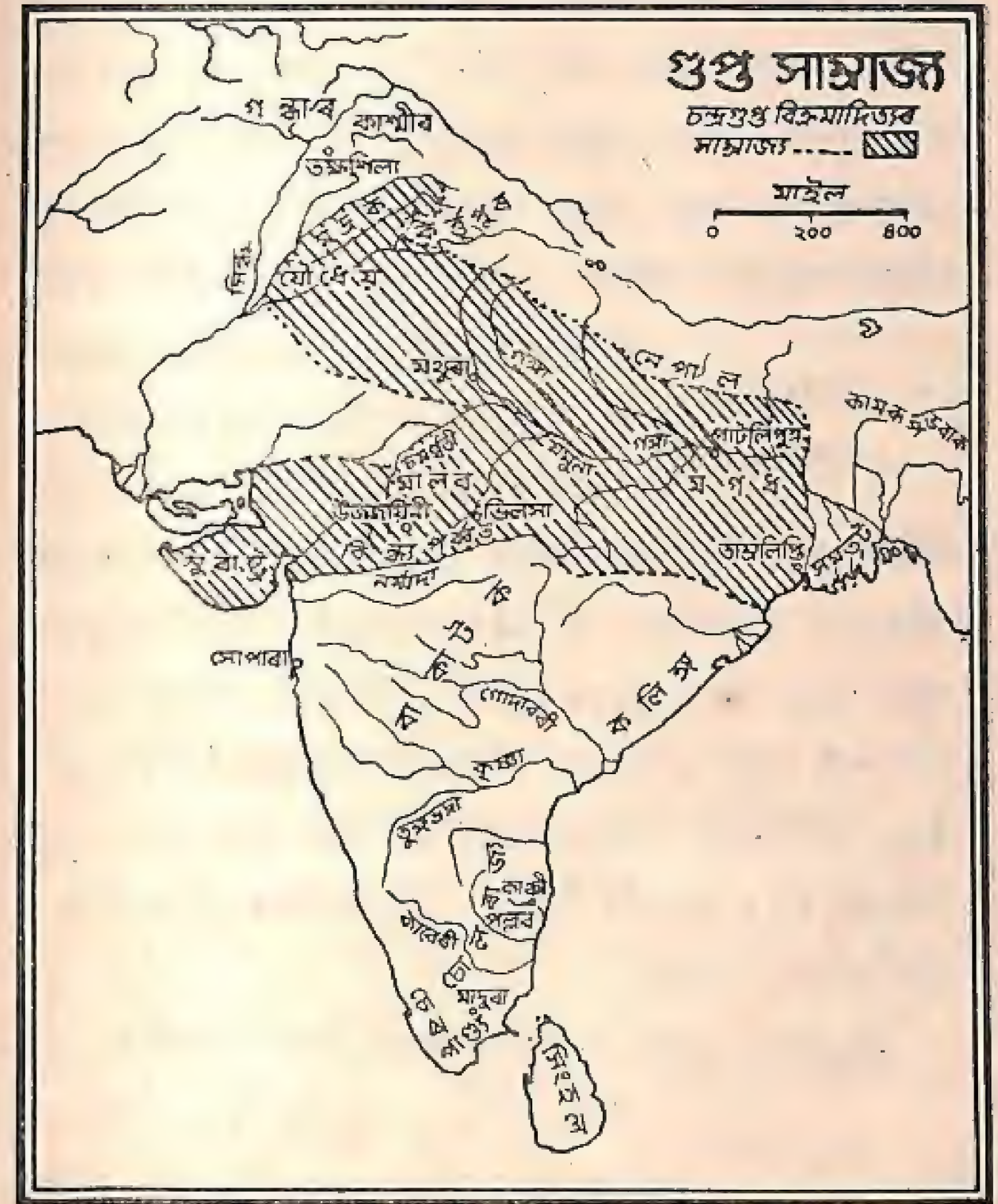
১৫। চন্দ্রগুপ্ত বিক্রমাদিত্য

(খ্রীঃ অঃ ৩৭৫—খ্রীঃ অঃ ৪১৩ লৈ)

কণিকব মৃত্যুৰ পাছত এই বংশত যি সকল বজা হৈছিল, তেওঁলোক দুৰ্বল আছিল ;
 (১) কুশন ৰাজ্যৰ এওঁলোকৰ দিনত কুশনৰাজ্য খণ্ড খণ্ড
 অৱস্থা। হয় ; আৰু ঠায়ে ঠায়ে স্কীয়া স্কীয়া
 বজাই ৰাজত্ব কৰে। কুশন বংশৰ ৰজাসকলে বহুত
 বৌদ্ধস্তূপ নিৰ্মাণ কৰিছিল ; সেই কাৰণে এওঁলোকৰ
 কিছুমানৰ নাম জানিবলৈ পোৱা যায়।

৩০০ খ্রীঃ অৱ্দত গুপ্তনামে বংশ এটাই মগধত ৰাজত্ব
 কৰে। এই বংশই প্ৰায় তিনিশ বছৰ
 (২) গুপ্তবংশৰ ৰাজত্ব কৰিছিল। চন্দ্রগুপ্ত বিক্রমাদিত্যই
 চন্দ্রগুপ্ত এই বংশৰ সকলোতকৈ বিখ্যাত ৰজা।
 বিক্রমাদিত্য। এওঁৰ আচল নাম চন্দ্রগুপ্ত, বিক্রমাদিত্য
 উপাধি ; কিন্তু ৰাজ্যৰ মানুহে বিক্রমাদিত্য বুলিয়েই
 তেওঁৰ পৰিচয় দিছিল।

চন্দ্রগুপ্ত সিংহাসনত বহা সময়ত মালোৰাত শক
 জাতিয়ে ৰাজত্ব কৰিছিল ; চন্দ্রগুপ্তই
 (৩) ৰাজ্য বিস্তাৰ। শকবিলাকক হৰুৱাই মালোৰা আৰু
 সৌৰাষ্ট্ৰ অধিকাৰ কৰি পশ্চিমে আৰব সাগৰলৈ ৰাজ্য

বহলায় আৰু এই কাৰ্য্যৰ বাবে তেওঁ শঁকাৰি নাম পায়। শঁকৰ লগত বণ কৰোঁতে তেওঁ বহুত শ্ৰম কৰিবলগীয়া হৈছিল। তাৰ পাচত তেওঁ পূবৰ “সমতল” ভূমি অধিকাৰ কৰি বঙ্গোপসাগৰলৈ ৰাজ্য বহলায়। তেওঁৰ ৰাজ্য উত্তৰে নেপালৰপৰা দক্ষিণে বিক্ষ্য পৰ্বতলৈ আছিল। চন্দ্ৰগুপ্ত বিক্ৰমাদিত্য হিন্দু আছিল; তেওঁ হিন্দুধৰ্ম্মৰ অৰ্থে বহুত

(৪) বিক্ৰমাদিত্যৰ
ৰাজ্যশাসন।

সংকাম কৰিছিল। বিক্ৰমাদিত্য এজন

ডাঙৰ পণ্ডিত আছিল; তেওঁৰ ৰাজ-

সভাত ৯ জন পণ্ডিত ৰাখিছিল। এই

পণ্ডিতসকলৰ ভিতৰত কালিদাসে কাব্য, অমৰসিংহে অভিধান, বৰকচিয়ে ব্যাকৰণ, বৰাহমিহিৰে জ্যোতিষ আদি শাস্ত্ৰ লিখি ৰাজ্যত প্ৰচাৰ কৰিছিল। ইয়াৰ উপৰি বিষ্ণু শৰ্মা পণ্ডিতে পঞ্চতন্ত্ৰ আদি ভালেমান উপদেশপূৰ্ণ পুথি ৰচনা কৰিছিল। বিক্ৰমাদিত্যৰ যত্নতেই লুপ্ত হব ধৰা হিন্দুধৰ্ম্ম পুনৰ ঠন ধৰি উঠে। বৌদ্ধসকলৰ প্ৰতিও এওঁ ভাল ব্যৱহাৰ কৰিছিল।

চীনদেশত বৌদ্ধধৰ্ম্ম প্ৰচাৰ কৰাৰ কথা আগতে কৈ

(৫) ফাহিয়ান।

অহা হৈছে; ভাৰতবৰ্ষ বৌদ্ধধৰ্ম্মৰ

উৎপত্তিৰ স্থান। চীন দেশৰপৰা মাজে

সময়ে কোনো কোনো মানুহ ভাৰতলৈ তীৰ্থ কৰিবলৈ আহিছিল। বিক্ৰমাদিত্যৰ দিনত ফাহিয়ান নামে চীনদেশৰ

এজন তীৰ্থযাত্ৰীয়ে ভাৰত ভ্ৰমণ কৰে। তেওঁ কাবুলেদি ভাৰতত সোমাই গঙ্গাৰ পাৰে পাৰে আহি গঙ্গাৰ মোহনা পায়; আৰু তাৰপৰা জাহাজেদি লঙ্কালৈ যায়। তেওঁ ফুৰোঁতে ভাৰতবৰ্ষখন যেনে দেখিছিল তাৰ কথা এনেদৰে লিখিছে—আৰ্য্যাবৰ্ত্তৰ কোনো মানুহে জীৱ বধ নকৰে; কেৰে মদ, মাংস, নহক, পনক নাখায়। ৰাজ্যত চোৰ ডকাইত নাই। ৰাজ্যৰ ঠায়ে ঠায়ে মানুহ আৰু জন্তুৰ চিকিৎসালয় আছিল। ৰাজবিধি উলঙ্ঘা কৰা মানুহক জৰিমনা কৰে; বিদ্ৰোহী প্ৰজাৰ সোঁহাত কাটি শাস্তি দিয়ে। ৰাজ্যৰ বহুত ঠাইত বৌদ্ধ-বিহাৰ আছিল; আৰু সেইবোৰত হাজাৰ হাজাৰ ভিক্ষু (সন্ন্যাসী) থাকি লিখাপঢ়া আৰু ধৰ্ম্ম-আলোচনা কৰিছিল।

প্ৰশ্ন

- (১) চন্দ্ৰগুপ্তই কিমান বছৰ ৰাজত্ব কৰিছিল ?
- (২) তেওঁক শঁকাৰি কিয় বোলে ?
- (৩) ভাৰতবৰ্ষৰ এখন মেপ আঁকি বিক্ৰমাদিত্যৰ ৰাজ্যৰ চিন কৰা।
- (৪) ফাহিয়ান ক'ৰ মানুহ ? তেওঁ আৰ্য্যাবৰ্ত্তৰ বিষয়ে কি লিখি গৈছে ?
- (৫) বিক্ৰমাদিত্যে হিন্দুধৰ্ম্মৰ অৰ্থে কি কি কাম কৰিছিল ?

১৬। হৰ্ষবৰ্দ্ধন

(খ্রীঃ অঃ ৬০৬—৬৪৮ খ্রীঃ অঃ লৈ)

বিক্রমাদিত্যৰ মৃত্যুৰ পাছত এই বংশত যিবিলাক বজা হৈছিল তেওঁবিলাক সিমান ক্ষমতামণ্ডলী নাছিল। ইয়াৰ উপৰি এই সময়ত মধ্য এচিয়াৰপৰা হুন নামৰ এজাতি মানুহ উত্তৰ-পশ্চিম ভাৰতত দেখা দিয়ে। হুনবিলাকে একো নাজানিছিল; যিহকে পাইছিল তাকে নষ্ট কৰিছিল আৰু ধন-সোণ বলেৰে কাঢ়ি নিছিল। গুপ্তবংশৰ পাছৰ বজাসকলে হুনবিলাকৰ লগত বণত সদায় লিপ্ত থাকিবলগীয়া হৈছিল। পাছত লাহে লাহে বিশাল গুপ্ত সাম্ৰাজ্য খন খন হৈ

হৰ্ষবৰ্দ্ধন

খহি পৰিবলৈ ধৰে; আৰু নতুন নতুন ৰাজ্য গঠিত হৈ উঠে।

এইবোৰৰ ভিতৰত থানেশ্বৰ, কনৌজ, মালাৱাৰ সমতট
আদি ৰাজ্যই প্ৰধান। দাক্ষিণাত্যত
(২) প্ৰধান প্ৰধান চালুক্য বংশই ৰাজত্ব কৰিছিল।
ৰাজ্য। চালুক্য বংশ এই সময়ত বৰ প্ৰখ্যাত
হৈ উঠিছিল।

উত্তৰ ভাৰতৰ ৰাজ্যবোৰৰ ভিতৰত থানেশ্বৰৰ বৰ্দ্ধন
বংশই বিখ্যাত হৈ উঠে। ৬০৬ খ্ৰীঃ
(৩) হৰ্ষবৰ্দ্ধনৰ অদ্যত হৰ্ষবৰ্দ্ধন থানেশ্বৰৰ ৰজা হয়।
ৰাজ্য-বিস্তাৰ। এওঁৰ আন এটা নাম শীলাদিত্য।

হৰ্ষবৰ্দ্ধনে ৰজা হৈয়েই চাৰিওফালে ৰাজ্য বঢ়াবলৈ যত্ন
কৰে। একেবাহে তেওঁ ছয় বছৰ ৰণ কৰি পশ্চিমে আৰব
সাগৰৰ পৰা পূবে বঙ্গোপসাগৰ আৰু উত্তৰে নেপালৰপৰা
দক্ষিণে নৰ্মদালৈ ৰাজ্য বঢ়াইছিল। তেওঁ দাক্ষিণাত্য
জয় কৰিবলৈও যাত্ৰা কৰিছিল; কিন্তু সেই সময়ত তাত
চালুক্য বংশৰ পুলকেশী নামৰ প্ৰখ্যাত ৰজাই ৰাজত্ব
কৰিছিল। হৰ্ষবৰ্দ্ধনে তেওঁক যুঁজ কৰি হৰুৱাব নোৱাৰিলে।
গুজৰাট, সমতট (বঙ্গ) আৰু কামৰূপৰাজ্য তেওঁৰ
অধীনত আছিল। হৰ্ষবৰ্দ্ধনে কান্ঠকুজত (কনৌজ)
ৰাজধানী পাতিছিল।

হৰ্ষবৰ্দ্ধনে প্ৰজাৰপৰা উৎপন্নৰ ছয় ভাগৰ এভাগ
কৰ লৈছিল। কৰ্মচাৰী সকলক জীৱিকাৰ বাবে

জায়গীৰ দিছিল। প্ৰজাৰপৰা উঠা কৰৰ বেচি অংশ
দান আৰু ধৰ্ম্মৰ কামত খৰচ
(৪) হৰ্ষবৰ্দ্ধনৰ কৰিছিল। ৰাজ্যত শিক্ষাৰ ভাল
সংকামবোৰ। বন্দোবস্ত কৰি দিছিল। তেওঁ নিজে

এজন বৰ ডাঙৰ পণ্ডিত আছিল। তেওঁৰ ৰাজসভাত
ডাঙৰ ডাঙৰ কেইবাজনো পণ্ডিত আছিল। বাণভট্ট নামৰ
ব্ৰাহ্মণ পণ্ডিত এজনে হৰ্ষচৰিত নামে এখন ডাঙৰ পুথি
লিখিছিল। হৰ্ষবৰ্দ্ধনে কেইবাখনো নাটক লিখিছিল।

তেওঁ বৌদ্ধধৰ্ম্ম গ্ৰহণ কৰিছিল; কিন্তু হিন্দু প্ৰজা-
বিলাকৰ মনোৰঞ্জনৰ অৰ্থে তেওঁ শিৱ আৰু সূৰ্য্যদেৱতাৰো
উপাসনা কৰিছিল। হৰ্ষবৰ্দ্ধনে বহুত বৌদ্ধ বিহাৰ আৰু
আলহী থকা ঘৰ নিৰ্ম্মাণ কৰাইছিল। তেওঁ মাজে সময়ে
হিন্দু আৰু বৌদ্ধ পণ্ডিত গোটাই ধৰ্ম্ম সম্বন্ধে তৰ্ক-বিতৰ্ক
শুনি ভাল পাইছিল।

মহাৰাজ হৰ্ষবৰ্দ্ধনে ৬০৪ খ্ৰীঃ অদ্যত এখন সভা আহ্বান
কৰে। এই সভাত ভাৰতবৰ্ষৰ ২১ জন
(৫) ধৰ্ম্ম-সভা।

ডাঙৰ ৰজা আৰু ভালেমান বৌদ্ধ আৰু
ব্ৰাহ্মণ পণ্ডিত উপস্থিত হৈছিল। ৰজাসকলৰ ভিতৰত আমাৰ
কামৰূপৰ ভাস্কৰ বৰ্ম্মণক সকলোৰে আগত বহিবলৈ দিছিল।
ৰজাসকলে হৰ্ষবৰ্দ্ধনক মহাৰাজ বুলি স্বীকাৰ কৰিছিল।
পণ্ডিতসকলে ধৰ্ম্ম সম্বন্ধে নানা প্ৰকাৰ আলোচনা কৰিছিল।

সভাত প্ৰথম দিনা বুদ্ধৰ, দ্বিতীয় দিনা সূৰ্য্যৰ আৰু তৃতীয় দিনা শিৱৰ মূৰ্ত্তি স্থাপন কৰিছিল। শীলাদিত্যই এই উপলক্ষে একেবাহে আঢ়ৈ মাহ মানুহক খুৱাইছিল। শেষ দিনা তেওঁ ৰাজভাণ্ডালৰ সমস্ত ধন বৌদ্ধ আৰু ব্ৰাহ্মণসকলক ভগাই দিছিল, আৰু তেওঁ নিজে বৌদ্ধভিক্ষুৰ মাজ পিন্ধিছিল। তেওঁ এইদৰে ৰাজত্বকালৰ প্ৰতি পাঁচ বছৰে ৰাজভাণ্ডালত গোটখোৱা ধন খৰছ কৰিছিল।

শীলাদিত্যৰ সময়ত হিউএন চাং নামৰ এজন চীনদেশৰ তীৰ্থযাত্ৰী ভাৰতলৈ আহে। এৰোঁ
(৬) হিউএন চাং। ফাহিয়ানৰ দৰে কাবুলেদি আহি পঞ্জাব, কাশ্মীৰ, কলিঙ্গ, কামৰূপ, মহাৰাষ্ট্ৰ, ৰাজপুতনা আদিৰ প্ৰধান নগৰ চাই ফুৰিছিল। এওঁ সেইকালৰ ভাৰতৰ বিষয়ে এইদৰে লিখিছে যে,—উত্তৰ ভাৰতৰ প্ৰায় সকলো ঠাইতে বৌদ্ধধৰ্ম্মৰ লগে লগে হিন্দুধৰ্ম্মও আছিল; কিন্তু কাশ্মীৰ, কলিঙ্গ আৰু দাক্ষিণাত্যত বৌদ্ধধৰ্ম্মৰ প্ৰভাৱ বেচি আছিল। কামৰূপ আদি কিছুমান দেশত হিন্দুধৰ্ম্ম বেচিকৈ চলিছিল। সেই কালত ভাৰতৰ প্ৰজাবোৰ সুখী আছিল। সকলো ধৰ্ম্মৰ স্বাধীনতা আছিল; সকলো প্ৰজাই নিজৰ ইচ্ছামতে ধৰ্ম্মৰ কাম কৰিব পাৰিছিল। কনৌজত ১০০টা বৌদ্ধ-বিহাৰ আৰু ২০০টা হিন্দুৰ মন্দিৰ আছিল।

হিউএনচাঙে গয়াৰ ওচৰত নালন্দাত এটা বৰ ডাঙৰ বৌদ্ধ-বিহাৰ দেখিছিল; ইয়াত ১০,০০০ বৌদ্ধ ভিক্ষুয়ে

হিউ এন চাঙ

শাস্ত্ৰ আৰু ধৰ্ম্ম চৰ্চা কৰিছিল। ইয়াক সেই কালৰ ভাৰতৰ বিশ্ববিদ্যালয় বুলিব পাৰি।

প্ৰশ্ন

- (১) শীলাদিত্যৰ ৰাজ্যখন অঁকি দেখুৱা।
- (২) হিউএনচাঙে সেই সময়ত ভাৰতৰ বিষয়ে কি লিখি গৈছে?
- (৩) হৰ্ষবৰ্দ্ধনৰ সৎকামবোৰ বৰ্ণোৱা।
- (৪) শীলাদিত্যক ভাৰতৰ কোন পুৰণি ৰজাৰ লগত তুলনা কৰিব পাৰি?

১৭। ভাস্কৰ বৰ্ম্মণ

(৭ম শতিকা)

উত্তৰ ভাৰতত হৰ্ষবৰ্দ্ধনে ৰাজত্ব কৰা সময়ত কামৰূপত

- (১) কামৰূপৰ ৰজা ভাস্কৰ বৰ্ম্মণ নামে এজন ক্ষমতাশালী
ভাস্কৰ বৰ্ম্মণ। ৰজাই ৰাজত্ব কৰিছিল। এওঁৰ আন

এটা নাম কুমাৰ ; এটা ডাঙৰ ৰাজ-
বংশত উপজিছিল, সেই কাৰণে তেওঁ সেই নাম পায়। কোনো
কোনোৰে দুয়োটা নাম একেলগ কৰি “কুমাৰ ভাস্কৰ বৰ্ম্মণ”
বোলে। আমি ওপৰতে ভগদত্ত ৰজাৰ কথা কৈ আহিছোঁ।
কিছুমানে ভাস্কৰ বৰ্ম্মণক ভগদত্তৰ বংশধৰ বুলি কয়।

- এওঁৰ দিনত কামৰূপ ৰাজ্যৰ সীমা দক্ষিণে সমুদ্রলৈ
(২) ভাস্কৰ বৰ্ম্মণৰ আছিল। আজি-কালিৰ নোৰাখালি,
ৰাজ্যৰ সীমা। ত্ৰিপুৰা আদি জিলা ভাস্কৰ বৰ্ম্মণৰ
ৰাজ্যৰ ভিতৰত আছিল। উত্তৰৰ
ভোট ৰাজ্যও তেওঁৰ ৰাজ্যভুক্ত আছিল। বৰ্ত্তমান
গুৱাহাটীক সেই কালত প্ৰাগ্‌জ্যোতিষপুৰ বুলিছিল ; আৰু
ই ভাস্কৰ বৰ্ম্মণৰ ৰাজধানী আছিল।

- সেই কালত তেওঁ ভাৰতবৰ্ষৰ ভিতৰত এজনা প্ৰখ্যাত
(৩) ভাস্কৰ বৰ্ম্মণৰ ৰজা আছিল। হৰ্ষবৰ্দ্ধনে . ভাস্কৰ
ক্ষমতা। বৰ্ম্মণক ধৰ্ম্ম সভাত ভাৰতৰ অন্য
ৰজাৰ আগত বহিবলৈ দিয়াৰ কথা কৈ অহা হৈছে। এই